

DİLBİLİMSEL KURAMLAR VE İDEOLOJİ

Linguistic Theories and Ideologies

*Hilmi UÇAN**

Özet

İnsanı, olayları, olguları, evreni dil ile anlamlandırırız. Anlam vermek demek, bir dili, bir göstergeyi çözümlmek demektir. Dil aynı zamanda, bir iktidar aracıdır. Dil ile ideoloji iç içe işler. Dil ve ideoloji gerçeği maskeleyebilir ya da açıklayabilir. İdeolojiler bir bakıma insanların gördükleri düşlerdir, yaptıkları gözlemlerdir; insanların kendi beyin ve gönül süzgecinden geçirdikleri, ‘gerçek’ diye öne sürdükleri varsayımlardır. Dilbilimsel kuramlar da bir ideolojiyi içinde barındırır ve tarihin akışından kopuk değildir. Her söylemde, öznenin ideolojik, kişisel izleri vardır. Sağlıklı bir iletişim için yapılması gereken, dildeki bu ideolojiyi görmek, ötekinin söylemini doğru bir şekilde anlama/anlamlandırma çabası göstermektir. Bu yazıda dil ile insan bilimleri; dilbilim, dilbilimsel akımlar ile ideoloji arasındaki ilişki ve anlamlandırma üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dil, söylem, İdeoloji, Dilbilimsel Kuramlar

Abstract

We signify the man, the events and universe through language. Signification is to make analyses of a sign, a language. Language is by the way a means of power. Language and ideology may either disguise or explain the reality. Ideologies in a sense are the dreams that people have; as suppositions that are pronounced as ‘reality’ as a result of an arduous and heartily work of mind. Linguistic theories consist of an ideology and are not free from the flux of history. It is possible to see in every discourse the ideological personal traces of the subject. What is needed to achieve a healthy communication is to discern the very ideology in language and spare an effort to understand/signify the discourse of the very other in the best possible way. In this work, points such as language and humanistics, the relationship among linguistics, linguistic approaches and ideology will be studied as well as signification

Key Words: Language, Discourse, Ideology, Linguistic Theories

Giriş

Bir açıklama, bir yorum yapacaksak; insana, evrene, olay ve olgulara bir anlam vereceksek, bunu dil ile yaparız. İnsan dil ile kendi içini dışa vurur; ancak dil ile düşünce ve duygularını açığa çıkarabilir. İnsanlar birbirlerini dil ile kandırır, inandırır, gücendirir, sevdirebilir, nefret ettirir. Bunların yanında dil, bir iktidar aracıdır. İnsanlar, uluslar, devletler yaptıkları işgalleri, iyi ya da kötü eylemlerini dil ile açıklamak, meşrulaştırmak; insanları dil ile yaptıklarının doğru olduğuna, yanlış olmadığına inandırmak durumundadırlar.

Anlam demek aslında dil demektir, sözcük demektir. Ve bu dil de sözcük de farklı bağlamlarda farklı anlamlar üretebilir. Bu nedenle bize sunulan dilin ve söylemin dikkatli bir şekilde çözümlenmesi gerekir. Bu dil doğal bir dil olabildiği gibi beden dili de olabilir. İnsanların yaptığı, bir bakıma, yaratılış gününden beri ortaya konulan “dil”leri, söylemleri anlamaya, yorumlamaya çalışmadır.

* Yrd. Doç. Dr., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Bu yazıda dil ile insan bilimleri; dilbilim, dilbilimsel akımlar ile ideoloji arasındaki ilişki ve anlamlandırma üzerinde durulacaktır.

İnsan Bilimleri ve İdeoloji

“İdée”, düşünce anlamında Fransızca bir sözcüktür. ‘İdeoloji’ de bir öğretiyi oluşturan temel düşüncelerdir. İnsanlar düşünür, düşüncelerini bir disiplin içinde ortaya koyarlar. Ortaya konulan bu sistemli düşünce, bu ‘ideoloji’ çerçevesinde evren, insan, yaşam, olay ve olgular açıklanmaya çalışılır. İdeolojiler bir döneme özgü olabildiği gibi, bir kişiye, toplumsal bir kesime özgü de olabilirler. Burjuvaziden, liberalizmden, faşizmden... söz edilebildiği gibi, Keynesci, Marksist, ulusalcı... bir ideolojiden de söz edilebilir.

İdeoloji kavramı “herkese doğru düşünme imkânları sağlamak için kullanılacak fikir bilimi”¹ anlamında kullanılmıştır. Bilim ise, açıklar, tasnif eder, kural koyar, kesinleştirmeye çalışır. Özellikle doğa bilimlerinin amacı kural koymaktır. Kural koymak, daha çok doğa bilimlerinin amacıdır. Doğa bilimleri araştırıp kural koymak ister. Bu kural da zaman içinde eriyebilir, değişebilir. İnsan bilimleri ise kural koymaktan çok anlamın, anlamlandırmanın, yorumlamanın peşindedir. İnsan bilimlerinin amacı bir bakıma insanı, evreni, insanî olanı anlamlandırmadır. “Dünya, ancak bir şeyleri anlamlandırdığı ölçüde insanî olabilir”². Ne var ki ideolojiler de kural koymanın peşindedir. Sosyal bilimlerin kurucu isimlerinden Wilhelm Dilthey 19. yüzyılda doğa bilimlerinde başarılı bir şekilde kullanılan bilimsel yöntemin, insan bilimlerinde aynı şekilde kullanılmasının olanaksız olduğunu düşünür ve bunun nedenini de şöyle açıklar:

“Çünkü fizikî bilimler olgular üzerinde kuruludur, kültür bilimlerinin içeriği ise *anlam*’dır.(...) Sosyal davranışı atom’da olduğu gibi “dışarıdan” anlamak mümkün değildir. İnsanı harekete iten ve sosyal eylemi meydana getiren, insanın içinde taşıdığı, ona kılavuzluk eden bazı “değer”ler ve “anlam”lardır. (...) İnsanların değerleri de hesaba katılmadıkça sosyal davranışları anlaşılabilir. Bunun bir diğer sonucu da şöyle: insanlar dış âlemi algıladıkları zaman, bunun tümünü değil, yalnız kendi değerlerinin süzgecinden geçen kısımlarını algırlar”³.

Öyleyse ideolojiler anlatılabilir, önerilebilir, tartışılabilir, başka pencerelerden izlenen bir başka manzara olarak ortaya konulabilir, ama mutlak doğrular olarak dayatılamaz. İdeolojiler bir pencereden tek bir bakıştır; bir kişinin, belli bir zaman ve uzamda algıladığı duygular ve ürettiği düşüncelerdir. Bu durumda bir ideolojiyi doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin bir doğru olarak dayatmak yanlış bir tutum olacaktır. İnsan bilimleri şu soruyu da sorar: “Belli sonuçların belli yasalara bağlandığı klasik fizik yasaları gibi yasalara varmayan bütün araştırmaları bilimin yanlısına diye yadsıma ya da dışlama hakkı var mıdır?”⁴. Bu soruya olumlu bir yanıt vermek zordur. Günümüzde “görelilik fiziği de mutlak ve kesin nesnellüğün bir düş olduğunu onaylıyor. (...) Kendi kendini mutlak ve tam bir bilgi sayacak bir bilim dogmacılığı”⁵. İdeolojiler zamana, konuşan-özneye bağlı algılamalardır. Ne var ki gözlem süreklidir, algılayan özne sayısı sınırsızdır ve evren her an yeniden yaratılmakta, insanın önüne yeni oluşumlar gelmektedir.

Düşünerek ulaşılan bir ‘hakikat’in dış dünyada bir göndergesi de olmayabilir. İnsanların ‘gerçek’ dedikleri şeyler, kendi çıkarlarını güvence altına almak için ileri sürdükleri varsayımlar da olabilir. Diğer taraftan ideoloji tanrısal da değildir, insana özgü bir öğretilerdir. Asıl olan bu insanî düşüncelerin, düşüncelerden bir düşünce olduğunu; yanlışlanabileceğini göz ardı etmemek; düşünceyi söylemek,

¹ Ş. Mardin, **İdeoloji**, İletişim Yay. İstanbul, 2002, s.22.

² A. J. Greimas, **La Sémantique Structurale**, Librairie Larousse, Paris, 1966, s.5.

³ Ş. Mardin, **age**, s.49-50.

⁴ M. Merleau-Ponty, **Algılanan Dünya** (Çev.Ö.Aygün), Metis, İstanbul, 2005, s.15.

⁵ M. Merleau-Ponty, **age**, s.16.

açıklamak ama dayatmamaktır. Bu bağlamda ideoloji, yanlı bilgi ile eş anlamlıdır: Faşizmin, liberalizmin, sosyalizmin ya da kapitalizmin insanlığı kurtaracak tek ideoloji olduğunu yüksek sesle savunmak, başka düşüncelere açık kapı bırakmamak böyle bir yanlı düşünceden doğar.

İdeolojiler insanları, toplumları yönlendirir. Her ideoloji kendi anlamlandırma stratejisine göre insanı, evreni, Tanrı'yı, iktisadı, estetiği, edebiyatı... belirler ve buna göre, bu çerçevede düşünülmesini, yaşanılmasını buyurur. Her 'ideolog' kendi düşünce evrenini dünyayı algılayanın, açıklamanın zorunlu bir aracı olarak görür. "İzm'ler.. idrâkimize giydirilen deli gömlekleri"⁶ diyen C.Meriç bu cümlesiyle, dilin ve ideolojinin bu yönlendirici gücüne, belli bir doğrultuda düşündüren ya da kendisinden başka bir şey düşündürmeyen baskısına dikkat çeker. Bu ideolojiler çoğu zaman da bilimsellik savları ile kendilerini ortaya koyarlar; kendi ideolojik anlayışlarını doğru, öteki ideolojileri yanlış olarak kabul ederler. Sözelimi sadece kendi ideolojik penceresinden bakan Marksist bir eleştirmen "metinlerin başarısını, dünya görüşüne hizmet eden içerikte"⁷ arayacaktır. Yazınsal ürün, kuramı destekliyse olumlu sözler söylenecek, desteklemiyorsa söz konusu ürünün yazınsal değeri olmadığı ileri sürülecektir. Ne var ki tarihin tozlu rafları da geçerliliğini yitirmiş birçok kuram ve ideoloji ile doludur. İdeoloji sözcüğünün sonundaki *logos-logie* ekleri her ne kadar mantık, dünyayı yöneten akıl anlamlarını içerse de ideolojilerde "duyguların ve şekillenmemiş arayışların mantığı"⁸ vardır. Duygular ve şekillenmemiş kabuller ise her an değişebilir.

Dildeki ideoloji daha çok yan anlam boyutunda oluşur. Bir göstergenin düz anlamı sonuna kadar tüketilemez. Yan anlam da bu tüketilemezlikten doğar. Her özne kendince bir olasılık da olsa farklı anlamları düşünür. Söz konusu olan bir de yazınsal metin ise, yan anlamlar metnin her yanından fişkirir. Konuşan özne, dil kodundan seçtiği göstergelerle dış dünyayı simgeleştirir. Bu simgenin farklı öznelere farklı şekilde yorumlanmaları sonucunda da ideoloji doğar. Şöyle de söylenebilir: İdeoloji, dilin kendi içinde, dilin *gösterilen* yüzünde yer alır. İnsan, düşündüklerini, hissettiklerini bire bir durumda dile getiremez ve dile getirdikleri de başkaları tarafından farklı anlaşılmaya açıktır. R.Barthes *akyazıdan*⁹, içinde ideolojinin yer almadığı bir yazıdan söz eder. Barthes'ın sözünü ettiği *akyazıya* ulaşmak, çocuk dilindeki bir saflığı, tek anlamlılığı, rakamlardaki kesinliği dilde, söylemde yakalamak oldukça zor, belki olanaksızdır. Olması gereken, bir dil ve söylem üretiminde yapılabilecek olan, olabildiğince 'içten' olmaktır.

İdeolojiler bireysel ya da ulusal arenada çıkarları gizleyen, örten bir tuzak olabilir. Bu tuzaklar da ancak dilin incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. "İdeolojinin araştırılması, dilciliğe veya daha doğrusu semiyolojinin sahasına girer. (...) Bu açıdan bakıldığında ideoloji bir dildir, yani gerçekliğin üzerine geçirilmiş bir tel kafes"¹⁰ tir. İdeolojiler hakikati maskeler, bulanıklaştırır. Nedeni de şudur: Hiçbir gösterge, hiçbir söylem göndergenin, dil-dışı gerçekliğin kendisi değildir. Dil ya da söylem, göndergenin başarılı ya da başarısız, güçlü ya da güçsüz bir betimlemesidir.

Bir ideolojinin, bir uygarlığın, kültürel bir birikimin ya da bireysel bir söylemin arka planını görmek ve anlamak; gördüklerimizi anlatmak istiyorsak, bunu ancak o dili, o dildeki kavramları ve dildeki düşünce sistematiğini ve elde mevcut olan söylemi incelemekle gerçekleştirebiliriz. Başka bir deyişle anlamak, anlatmak, bir göstergenin ürettiği anlamı çözümlenmek söz konusu olunca dil, dilbilim, göstergebilim devreye girer. Konuşan-özne dilin inandıran, kandıran gücünden yararlanarak kendi inandığı, benimsediği bir düşünceyi, bir ideolojiyi okuyucusuna da kabul ettirmek isteyebilir; kullandığı dil ile 'gerçek'i, dil-dışı gerçekliği örtebilir, kendi anladığını 'gerçek'miş gibi sunabilir, anlatabilir;

⁶ C. Meriç, *Bu Ülke*, Ötügen Yay. İstanbul, 1974, s.23

⁷ A. Çeker, *Aramızdaki Muhbir: Dil*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002, s.35.

⁸ Ş. Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yay. İstanbul, 2002, s.17.

⁹ R. Barthes, *Yazının Sıfır Derecesi* (Le Degré Zéro de L'écriture, Çev.T.Yücel), Metis Yay. İstanbul, 1989. s.15.

¹⁰ P. Giraud, *İlimler ve İdeolojiler* içinde, (Çev.F.Arslan), Umran Yay. Ankara, s.120.

anlatmanın ötesine geçip başkasına dayatabilir. Dil ile örtülen bir gerçekliğin üzeri dilbilim, göstergebilim ile, sağlıklı çözümlenmelerle açılabilir.

İdeolojiler, doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin bireysel ya da bir gruba ait doğrular ortaya koymaya çalışır. İnsan bilimleri ise, doğa bilimleri gibi kesin kural koymak yerine eşyayı, nesnelere, dünyayı, insanı anlamının, anlamlandırmanın peşindedir; insan bilimleri bir düşünme önerisidir.

Dilbilim ve İdeoloji

Dilbilimin, göstergebilimin yaşadığı dönüşüm evreleri, bilimin, bilimsel evrelerin yaşadığı değişim evrelerinden bağımsız düşünülemez. İnsanlığın bilginin elde edilmesine getirdiği açılımlar; insanı, evreni açıklama çabaları dil üzerindeki çalışmaları da etkiler. Önceleri “dilbilgisi”nden, kökenbilim araştırmalarından öteye gitmeyen çalışmalar, dildeki mucizevî yapıyı keşfetmeye, dili, yine ve sadece dil adına incelemeye yönelir. Bu noktaya gelişte olguculuğun etkisi büyüktür. Aynı şartlardan, aynı şeylerin türeyeceği ön kabulü ile hareket eden olgucu ideoloji (pozitivizm), gerekirci (determinist) mantık ve doğa bilimleri, insan bilimleri de etkilenmiştir. Dilbilim de doğa bilimlerinden etkilenmiştir. Dilbiliminin ortaya koyduğu bakış açısı ve inceleme yöntemi de daha sonra diğer bilim dallarını etkilenmiştir.

Elle tutulana, gözle görüleni analiz eden, ortaya somut olgular koymaya çalışan olgucu ideoloji gibi dilbilim de kendisine bir inceleme nesnesi arar ve dili somutlaştırmaya çalışır. Bilim nasıl laboratuvar verilerinin dışında bir olguyu gündeme getirmemek çabası içinde ise, dilbilim de elindeki somut dilden hareket etmek ister. Saussure’ün çabası, dili bu anlamda bir bilimsel çalışma alanı hâline getirmektir.

F.de Saussure’e kadar dilbilim adına yapılan araştırmalar kökenbilimsel araştırmalardır ve eşzamanlı değil artzamanlıdır. Dilbilimin birinci evresi diyebileceğimiz Saussure’den, Üretimci-dönüşümsel Dilbilim’in kuramcısı olan N. Chomsky’ye kadar dilbilim, dili bir göstergeler sistemi olarak kabul edip en küçük dil göstergelerini ve bu göstergeler arasındaki ilişkiyi betimlemeye çalışmıştır. Bu dönem dilbiliminde olguculuğun etkisi son derece büyüktür. Saussure dilbiliminde olgucu bir ideoloji vardır. Bu dönemde soyut bir varlık olan dil olgusu, somutlaştırılmaya; doğa bilimlerindeki nesnellığe ulaşılmaya çalışılır. Dilbilimin ikinci evresi diyebileceğimiz Chomsky’nin Üretimci-dönüşümsel Dilbilgisi ile dilbilim, incelemelerini sözcük düzeyinden, yüzeysel yapıdan cümle düzeyine ve derin yapıya kaydırır. Dilbilimin üçüncü evresinde ise ne sözcük ne de cümle ön plandadır; artık sözce ve söylemden, sözcelem öznesinden söz edilir; sözcelem zamanı, başka bir deyişle bağlam öne çıkarılır. İkinci ve özellikle üçüncü dönemdeki dilbilimsel çalışmalarda olguculuktan uzaklaşılır. Artık bugün “dil” hakkında ‘Saussure dilbilimi’nden bir hayli farklı açıklamalar yapılmakta ve söylem dilbiliminden söz edilmektedir.

Çok öz bir tanımla söylersek, “insan dilinin bilimsel incelemesi olan dilbilim”¹¹, Saussure’den sonra insan bilimlerinin en gözde dalı oldu ve 1950’li yıllarda dilbilime olan yönelim doruk noktaya ulaştı: Toplumbilimden felsefeye, ruhbilimden tarihe, yazınbilimden eleştiriye insan bilimlerinin hemen hemen tamamını etkiledi. “Bütün toplumsal pratiklerin anlamlar, anlamlandırma ve özneler arasındaki sistematik değişim devreleri olarak anlaşılabilmesi ve dolayısıyla toplumsal gerçeklerin incelenmesi için model olarak dilbilimin alınabileceği düşüncesi”¹² öne çıktı.

Dilbilim ne demişti ne söylemişti de diğer bütün bilim dallarında bir inceleme yöntemi olarak dilbilimsel yöntem öne çıkarılmıştı?

Dilbilim dilin bir dizge olduğunu; anlamın dilsel öğeler arasındaki ilişkilerden doğduğunu söylüyordu. Bu da tek taraflı bir bakıştan çok, sistem içindeki ilişkilere dikkat çekmek anlamına

¹¹ C. Baylon ve P. Fabre, *Initiation à la Linguistique*, Nathan, 1975

¹² S. S. Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.74.

geliyordu: Saussure'ün ünlü satranç benzetmesi dilin bir dizge oluşunun en güzel örneği idi. Satranç taşlarının hangi maddeden yapıldığı değil, bu taşların kendi aralarındaki ilişki önemlidir; anlamı oluşturan bu ilişkilerdir. Artık klasik mantık önermeleri yerine, bir dizgedeki öğeler arasındaki ilişkiler öne çıkarılıyor, anlamın bu ilişkilerden doğduğu kanıtlanıyordu. Bu ilişkiler göz ardı edilirse doğru anlama ulaşılamayacağı; dilin eşsüremlî bir yöntemle incelenmesi gerektiği; dilin sadece kökenbilimsel bir araştırmanın inceleme nesnesi olamayacağı; anlam boyutunun, dizge boyutunun kenarda kalamayacağı söyleniyordu.

F.de Saussure göstergelerin nedensiz ve çizgisel olduğunu söyler. Ona göre göstergeler dilsel değerlerini, yanı başındaki göstergelerle girdiği ilişkilerle kazanır. Başka bir deyişle dilin kendi içinde bir işleyişi, bir yapısı vardır. İnsan dildeki bu yapı aracılığı ile düşünür; insan düşüncesi bu dil ile sınırlanır; insan bildiği dil kadar düşünür. Konuşan özne ancak bu dil aracılığı ile bir şeyler söyleyebilir, bir ileti gönderebilir. Başka bir deyişle, gücü elinde bulunduran varlık dildir. “Özne bu yapının adeta bir figüranıdır; yapı neyi olanaklı kılar, özne ancak onu söyleme ve anlamlandırma iktidarına sahiptir. Dilin yapısı bir *meta-dil* gibi işler ve dilin yaratacağı iletişimin niteliğini belirler”¹³.

Levi-Strauss'un antropoloji alanında, Saussure'ün dilbilim alanında dile getirdikleri düşünceler ve araştırma yöntemleri diğer bilim dallarını da etkiler ve şu şekilde düşünölmeye başlanır: Dilde nasıl bir yapı varsa, toplumlar, bazı mitler ve simgelerle kendilerini nasıl açıklıyorlarsa “her tür insan edimi dilsel olgular gibi, bir anlam içeren gösterge sistemleri olarak anlaşılabilir ve çözümlenebilir”¹⁴. Yapı kavramı çerçevesinde baktığımız zaman, diyebiliriz ki Strauss'un kültür kuramı, Freud'ün libido'su, Saussure'ün gösterge anlayışı bir noktada örtüşürler: Bu düşünürler insan davranışlarını tek bir yapıya indirgeyerek açıklamaya çalışırlar. Yapısalcılık daha sonraları bu noktada eleştiri alacaktır; insan davranışlarının, insan edimlerinin tek bir yapıyla açıklanamayacağı söylenecektir. Bu tutum, yapının yüceltilmesi, öznenin küçümsenmesi olarak görülecektir. İnsan, evren ve her türlü olgu tek bir yapıya indirgenemez. Evrende diziyi bozan paradigmlar vardır. Bu nedendir ki günümüz söylem çözümlenmelerinde, söylem göstergebiliminde öznenin öne çıkarılışı söz konusudur.

İnsanı hayrete düşüren, betimlenmesi oldukça zor olan dil olgusunu betimlemek gibi bir amacı olan dilbilim, Saussure eleştirisi ile başlayan postmodern bakış açılarıyla günümüzde çok değişik açılımlar ortaya koydu. İnsan bilimleri arasında sağlam bir yer edinen dilbilim Derrida, Deleuze, Foucault, Barthes, Fontanille, Zilberberg gibi dilbilimcilerle yeni bakış açıları kazandı. Kolay kolay yeri sarsılmaz görünen göstergebilim de kendini yenileyerek dile, yazınbilime, eleştiriye yeni olanaklar sunmaya başladı.

Derrida *gösterilenin* devingen özelliğine; öznenin, nesnenin kendi konumlarına göre farklı anlamlar üretebileceğine dikkat çeker; *gösterilenin* tüketilemeyeceğinden söz eder. Derrida'nın söz ettiği ‘yapıbozum’, anlamın bu devingenliği, tüketilemezliği, yoruma açık oluşudur. Derrida, göstergebilimsel çözümlenmelerde kullanılan ikili karşıtıklara da karşı çıkar. Derrida için kesin anlam, mutlak doğru yoktur. Söz, söylem her zaman yoruma açıktır. Ona göre “bir metinde daima farklı anlamlar”¹⁵ vardır. Derrida, görüldüğü gibi daha çok özne'yi ve dilin *gösterilen* boyutunu öne çıkarır; özne'yi belirleyen ‘yapı’dan çok, özne'nin ‘yapı’ya anlam verdiğini düşünür. Bu nedenle ‘yapı’yı bozarak özne'yi anlamaya, anlamlandırmaya çalışır. Derrida'nın evreni, insanı, söylemi belli bir anlayışa, belli bir bütünlüğe, belli bir ‘yapı’ya göre açıklamak gibi bir tutumu yoktur; çünkü mutlak doğrusu yoktur. *Gösterilen*'in tek bir anlamı olamayacağını düşünür. Yazınsal metinde tek bir anlama ulaşmak olanaksızdır. Çünkü yazınsal metindeki retorik, söz sanatları anlamı örter, anlam çatallanmalarına yol açar. “Bu yüzden, aynı metne yönelik okumalarda farklı ve hatta çelişkili yorumlara varılmasının nedeni,

¹³ S. S. Üşür, *agm*, s.77.

¹⁴ S. S. Üşür, *agm*, s.78-79.

¹⁵ E. Sözen, *Söylem*, Paradigma, 1999, İstanbul, s. 63.

okuma yöntemlerinin ve yaklaşım biçimlerinin farklı olması değil, çelişkilerin, doğrudan doğruya metnin içinde bulunması, metnin oluşum sürecindeki retorik/gramer karşıtlığından doğmasıdır”¹⁶.

Derrida'nın bu bakış açısı yorumbilime kapı açacaktır. Bu anlayışa göre nesnel dedikleri bilgi ve sonuçlar da bir yorumdan ibarettir. Günümüz söylem göstergebiliminin öncü isimlerinden J.Fontanille, göstergebilimin de yorumbilime kapılarını açması gerektiğini şu şekilde açıklar: “Metinlerin göstergebilimsel çözümlemesi, yöntem olarak, yorumbilimsel (herméneutique) bir gerekliliğe boyun eğmelidir”¹⁷.

F. de Saussure, ünlü *dil/söz* ayrımından sonra, dilin bireysel boyutunun adı olan *söz*'ün değil, toplumsal boyutunun adı olan *dil*'in incelenebileceğini söylerken, günümüz dilbilimi *söz dilbiliminden* (linguistique de la parole), söylemden, söylem dilbiliminden, söylem çözümlemesinden söz eder.

İdeoloji ve Söylem Dilbilimi

Saussure'un çalışmaları şüphesiz dil üzerindeki çalışmalara yeni ufuklar açmıştır. Ne var ki dil, özü gereği soyut bir varlıktır ve kimyasal bir madde, fiziksel bir olgu gibi incelenmesi; doğa bilimlerinin kullandığı yöntemler ile çözümlenmesi pek de kolay değildir. Kömür, çelik ya da çinko nerede üretilirse üretilsin değişmez, aynı özellikleri gösterir; ama 'söz', ancak üretim bağlamına göre anlam kazanır. Elimizdeki, önümüzdeki “bir eve ihtiyacım var” sözcüğü, “bir ev satın almak istiyorum” anlamını; “saatin kaç olduğunu biliyor musun” sözcüğü, “artık gitmen gerek” veya “gitmem gerek”; “hava çok soğuk” sözcüğü de “kar yağacak, paltomu giymeliyim” anlamlarını verebilir. Dil ile düşünsel edim, dil ile davranış arasında doğrudan bir bağlantı vardır. İnsan, dilsel bir sözce üretirken düşünce dünyasında var olan ‘düşünceler’ini önceler veya sonraya bırakabilir. Başka bir deyişle ortaya koyduğu sözcenin görünür somut anlamından öte başka bir anlamı dile getirmek isteyebilir. Dilin düşünce ile, dilin ideoloji ile çizgisel değil kesik kesik süren böyle bir bağlantısı vardır. Dilin, söylemin ele avuca sığmazlığı da burada yatmaktadır. Dilsel bir söylem, özellikle de yazınsal söylem türlü anlam olasılıkları ile, yan anlamlarla kaynar durur.

Yan anlamdan söz edilince hemen okuyucu ağırlıklı bir bakış açısı ve yorumlama öncelik kazanacaktır. Böyle bir tutum da söylemi, söylem dilbilimini, söylem göstergebilimini beraberinde getirecektir. Yapısalcı anlayışta, eşsüremlili bir yaklaşımla dil dondurulurken, belli bir zaman kesiti içinde belli bir dildeki yapılar analiz edilirken, söylem göstergebilimi dilsel bir üretimi, bağlamla ilişkilendirerek çözümlenmek ister; özne, sözce, sözcelem, söylem kavramlarını öne çıkarır.

Yapısalcılığın yükseliş dönemlerinde dil, dilbilim adına söyledikleri ile özgün bir konumda yer alan R.Barthes “söylem dilbilimi”nden, yan anlam dilbiliminden söz eder. Barthes'ın bu önerisi adı konmasa da söylem göstergebiliminin, söylem kuramlarının habercisidir: “Yeni söylem dilbilimi, henüz gelişmemiştir, ama en azından dilbilimciler tarafından bir ön gerçek olarak ortaya atılmıştır”¹⁸. Barthes, başkasının söylemine yaklaşırken son derece dikkatlidir. Çünkü o, bir başkasının söylemini, ‘ideoloji’ sini, kabul veya retlerini anlamaya çalışmaktadır. Bu söylem içindeki ideoloji bir düşünceyi anlatma, bir ideolojiyi dayatma, ikna etme, inandırma vb. bir işlevi üstlenmiş olabilir. Barthes, herkesin baktığı pencerenin dışında bir başka pencereden bakmanın çabasını gösterir, başka bir deyişle dil ve söylem üzerinde düşünmeye çalışır. Bu dikkatini de şu cümle ile açıklar: “Gerçekten de çoğu kez hiçbir şey dilbilim kadar doğrudan doğruya ideolojik değildir”¹⁹. Günümüzde dil, bir iletişim aracı olmanın ötesine geçmiş, toplumu yönlendiren, kişisel, ülkesel, küresel ideolojileri yayan, meşrulaştıran bir araç, bir söylem durumuna gelmiştir.

¹⁶ M. Rifat, **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**, Om Yay. İstanbul, 2000, s.164.

¹⁷ J. Fontanille, **Sémiotique et Littérature**, PUF, Paris, 1999, s.8.

¹⁸ R. Barthes, **Göstergebilimsel Serüven**, (Çev.M.Rifat-S.Rifat),YKY, İstanbul, 1993, s.85.

¹⁹ R. Barthes, **age**, s.148.

Bu anlamda söylem dilbilimi bir bakıma Newton fiziğini, Descartes felsefesini, kısacası olgucu ideolojiyi yadsır:

Artık, “çağımız söylem çağıdır. Yüzyılımızın “söylemi” keşfinden sonra beşerî bilimlerde ve hatta belki de doğa bilimlerinde, son noktada bel bağlayabileceğimiz nihaî varoluş tarzları yok artık; artık madde, gerçeklik, ideler dünyası, hayatın katı olguları, bir nihaî başvuru noktası olarak deney ve gözlem, bir nihaî dayanak noktası olarak akıl yok; aslında söylemler dışında bir şeyimiz yok. Beşerî bilimler ve genelde bilimler söylem çağını yaşıyor”²⁰.

Söylemlerde kesin, değişmez doğrulardan çok, öznenin düşünceleri, ideolojisi, izleri araştırılabilir. Nesnellik, özneyi doğru anlamının çabasıdır. Nesnel olmak adına, aslında, belli bir ideolojinin ön kabulleri farklı kuramlar olarak ortaya konmuştur. Nesnel, yansız bir söylem olduğunu söylemek çok zordur. Konuşan-özne ileri sürdüğü düşüncenin doğruluğunu kendisi ölçüp biçtikten sonra, üzerinde düşündükten sonra, kısacası kendisi inandıktan sonra bu doğruyu dile getirmenin çabasını gösterir. Sorun, ideolojiden arınmış bir düşünce dünyası kurmakta değil, üretilen düşüncenin başkaları tarafından kabulünü dayatmadadır; sorun, ötekini anlama çabası göstermeden, ötekini anlamadan herkese aynı elbiseyi, aynı ‘sindirella pabucu’nu giydirmeye çalışmaktadır. “Daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç ya da iktidar talebidir”²¹. Bilimsel iddiaların ideolojik bir yanı vardır: Bir ideolojinin dayatılması, o ideolojiyi dogmatik duruma getirecektir. “Objektif bilgi iddiasının kendisi de, varolan söylemler arasında bir söylem”dir²².

Açıkça görülecek, hissedilecektir ki “dil”den, “dilbilim”den daha çok ideoloji ile, düşünce ile ilgili bir başka olgu, bir başka bilim dalı yoktur; çünkü insan dil ile düşünür. “Barthes, dilin işlevinin, ideolojiyi doğallaştırmak, dolayısıyla egemen sistemin çıkarlarıyla bağdaştırmak”²³ olduğunu düşünür. Bu bağlamda düşüncelerini örneklendirmek için toplumsal söylenceleri çözümlediği *Mythologies (Söylenceler)* adlı yapıtını yazar. Bu yapıtında yaptığı çözümlemelerle dildeki ideolojiye, mitleştirilmeye, kişisel=ideolojik bazı düşüncelerin dille nasıl doğallaştırılmaya, meşrulaştırılmaya çalışıldığını göstermeye çalışır. Bu bağlamda düşündüğümüz zaman dil ile, söylem ile iktidar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Zihinlerdeki iktidar dil ile söylem ile belirlenir. Bir söylem üretilir; bu söylem *pazarlanır*; herkes bu söyleme inandırılır ve bir iktidar, kişisel bir iktidar, bir ülke iktidarı ya da bir dünya iktidarı kurulur.

Her metin bir söylemdir; yoruma açık bir söylemdir. Zira söylemi üreten karşımızda değildir. Bu noktada okuyucu ve yorum devreye girer. Düz anlamlı bir metinden bile zaman zaman farklı anlamlar çıkarılır. Okuyucunun karşısındaki metin bir de yazınsal metin ise, bu metin devingen, sürekli hareket hâlinde olan göstergelerle doludur. Metin, “kâhinin alanıdır, arkalıksız kanepedir, çok yüzlü bir küb’dür, ilaçlara katılan bir dolgu maddesidir, bir Japon yahnisidir, bir dekorlar hayhuyudur, bir örgüdür, bir Valenciennes dantelidir, Fas’taki yitip giden bir deredir, bozuk bir televizyon ekranıdır, açılmış yufkadır, bir soğandır vb.”²⁴.

Barthes’ın bu sözleri ‘yapı’ ile ilgili görüşlerine değindiğimiz Derrida’nın, söylem hakkında söyledikleri ile de örtüşür. Derrida bir göstergenin, sadece gösteren ve gösterilenden oluşmadığını; bir de dil-dışı gerçekliğin olduğunu kabul eder ve göstergenin bire bir durumda gönderge ile, başka bir deyişle dil-dışı gerçeklikle örtüşmediğini söyler: Haritadaki dağ, dağ değildir, bir resimdir. Derrida’nın bu bakış açısı, Saussure’ün gösterge tanımına bir karşı çıkıştır: Derrida, göstergeyi, bir gösteren ve bir

²⁰ E. Sözen, **Söylem**, Paradigma, 1999, İstanbul, s.12.

²¹ E. Sözen, **age**, s.17.

²² E. Sözen, **age**, s.15.

²³ S. S. Üşür, **age**, s.84.

²⁴ R. Barthes, **R.Barthes (Yaşantı)**, YKY, İstanbul, 1998, s. 91.

gösterilenden oluşan madalyona benzetmez; gösterilenin her zaman gösterenden ayrılabilceğini, yeni göstergeler oluşturabileceğini düşünür. “Derrida’nın metin çözümlemesinden anladığı aslında metnin bütünlük ve sabitlik olarak görünen anlamsal yapısının parçalılık, belirsizlik, kayganlık ve karar verilemezlikten başka bir şey olmadığını görmektir”²⁵. Bu nedenlerle de metin, her zaman yoruma açıktır. Ancak, metin, söylemi üreten öznenin izlerini içinde taşır. Bir şiirin anlamı şudur demek olası değildir; şiirin kendisi bir açıklama yaparsa belki kastedilen anlam ortaya konulabilir. Bunun dışında söylenenler yorumdur; hissedilendir. Metin çözümlemelerinde yapılacak olan, öznenin izlerini sürmek, olası en yakın anlamı, anlamları bulmak ve ortaya koymaktır.

Dildeki, söylemdeki ideolojiye, söylem çözümlemesine, dikkat çeken, söylem denilince ilk akla gelen düşünürlerden biri olan M.Foucault da, kısaca söylersek, söylemlerin toplumu belirlediğini, yönlendirdiğini düşünür. Bu nedenle Foucault Marks’ı, Freud’ü, yapısalcılığı, genel olarak söylersek çağdaş söylemleri ve çağdaş bilgiyi; bu söylemlere ve bilgilere dayalı olarak kurulan kurumları sorgulamaya çalışır. Yaptığı “tarihsel kazının amacı çağdaş bilginin çıkmazını açıklamaktır”²⁶. Sözelimi, Marksist ideoloji, Marksist eleştiri dili, kendi ideolojisini meşrulaştırmanın bir aracı olarak görürken Foucault toplumsal ideolojiye, çağdaş bilgiyi kuran toplumsal dinamiklere, çağdaş söylemlerdeki ideolojiye dikkat çeker ve “ideoloji kavramının, Marksizm’e özgü tek doğrusal ekonomik determinizm tarafından geri döndürülemez ölçüde kirletildiğine”²⁷ inanır.

Derrida ve Foucault’nun söylemi açıklamadaki bu tür yaklaşımları, bir bakıma gerekirciliğin (determinizmin), olguculuğun kesin reddidir. “Tanımsızlaştırma ve göndergesellik karşıtlığı, Derrida’nın da Foucault’nun da nefret ettikleri *pozitivist* ethos’a verdikleri ortak yanıtıdır”²⁸. Saussure’ün, Lévi-Strauss’un bütüncül yaklaşımları, dili bir sistem, bir yapı olarak algılayışları, kesin, nesnel çözümlemelere ulaşma istekleri göz önüne alındığında Derrida’nın neden ‘yapıbozumcu’ olduğu, neden postyapısalcılar arasında gösterildiği ve Foucault’nun eleştirel tutumu daha iyi anlaşılacaktır. Saussure’ü kaynak alan yapısalcılık dili bir sisteme, bir yapıya indirgerken Derrida ve Foucault bu yapıyı dağıtır, dilin *gösterilen* düzeyine, özne’nin ürettiği söyleme dikkat çeker.

Derrida ve Foucault ile birlikte günümüz dilbiliminde üçüncü bir ideolojiden söz edilebilir: Yorumsamacılık. Bu anlayışa göre “açıklama ile anlama ve anlama ile açıklama arasındaki karşılıklı bağıntı ‘hermenötik daire’nin ta kendisidir”²⁹. Başka bir deyişle, anlamak ve açıklamak demek, yorumlamak demektir; anlamak ve açıklamak edimleri yorumlamak ediminin dışında değildir. Göstergebilimin geldiği nokta da budur: Özneye dönüş. J.Fontanille ve C.Zilberberg’in öncülük ettiği söylem göstergebilimi özneyi öne çıkarır; söylem ve metinden hareketle öznenin ideolojik yapısını, öznenin iç çatışmalarını, öznenin yorum bekleyen düşünsel, duygusal, bedensel davranışlarını çözümlemeye çalışır.

Yapısalcılar yazarı ve metni, metindeki yapıyı öne çıkarırken, postyapısalcılar metni ve okuru öne çıkarır. Klasik yapısalcılık, klasik göstergebilim metnin dışında bir şey söylemek istemez; metni açıklar, ama yorumlamaz. Postyapısalcılara, alımlama estetiğine, yorumbilimsel yaklaşımlara göre metindeki anlam yazar tarafından değil okuyucu tarafından ortaya konacaktır. Çünkü gösterilenin devingen, ele avuca sığmaz bir yapısı vardır.

Olguculuk uzun bir süre dile, dilbilime, dilsel incelemelere egemen olmuştur. Saussure dilbilimi, dil incelemelerine bir disiplin getirmiştir. Dile, fizik bilimlerin kesinliğini getirmeye çalışmış, başka bir deyişle dil incelemelerini dilbilim hâline getirmiştir. Ne var ki dilbilimin de tıkanıdığı noktalar olmuştur.

²⁵ S. S. Üşür, *age*, s.142.

²⁶ J. G. Merquoir, *Foucault*, Afa Yay. İstanbul, 1986, s. 74.

²⁷ M. Barrett, *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji* (Türkçesi A.Fethi), Sarmal Yay. İstanbul, 1996, s. 144.

²⁸ E. Said, *Kış Ruhü*, (Haz. ve Çev.Tuncay Birkan), Metis Yay. İstanbul, 2000, s. 197.

²⁹ P.Ricoeur, “Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, (Haz.P.Robinov-W.Sullivan), Hürriyet Vakfı Yayınları, (Çev. T.Parla), İstanbul 1990, s. 44.

Sadece yüzeysel düzey incelemeleri ile, görünen göstergeleri incelemekle doğru anlama ulaşılamayacağı görülmüştür. Dilbilimin tıkanıdığı yerde, evrendeki anlam üreten her göstergelyi incelemek gibi bir amacı, bir bakış açısı olan göstergebilim devreye girmiştir. Göstergebilim kendi içinde de kendini yenilemenin çabasında olmuştur. Bugün dile getirilen, çözümlene araçlarını açıklayan söylem göstergebilimi, dünkü göstergebilimi, 'klasik göstergebilim' olarak eleştirmiş, aşmıştır. Örneğin söylem göstergebiliminin günümüzdeki önemli isimlerinden J.Fontanille'e göre önceki göstergebilim, başka bir deyişle klasik göstergebilim "masallar ve söylenceler üzerinde çalışmaya alışmış yöntemlerle, (özellikle biçimsel yöntemlerle) yazınsal metne yaklaşmaktadır. Bu anlamda yazınsal göstergebilim, bir tür yapısal antropolojyidi. Kuşkusuz bu yeni, verimli bir açıklama idi ama edebiyat uzmanlarını tam olarak tatmin edemezdi"³⁰.

Bunun nedeni de şudur: İnsanın iç dünyası, ruhsal yapısı ve düşünce dünyası mekanik değildir; kurallara kolayca indirgenemez; insanın düşünce dünyası kesik kesik çalışır; insan bir anda on yıl önceye gider veya on yıl sonraya sıçrar. İnsan ister, üzülür; sevinir; gücü yeter, mecbur kalır, sahip olur; olur... Özellikle yazınsal söylem sadece bir eylemi değil içimizde kopan fırtınaları, acıları keder ve sevinçleri...kısacası bir tutkuyu/tutkuları dile getirir. Söylem göstergebilimi bu tutkuları da anlamlandırmak, betimlemek ister. Bu anlamda göstergebilim; bir kesinlemeden çok bir yöntem, bir anlamlandırma önerisidir.

Sonuç

Anlamlandıran, araştıran kişinin de kendi değerleri olduğunu, bundan çok fazla bağımsız olamayacağını kabul etmek gerekir. Önemli olan, konuşan-öznenin, ötekinin söylemini sağlıklı bir şekilde anlama çabası göstermesidir. İnsan ancak anladıktan sonra ret veya kabul edebilir, ret veya kabul nedenlerini açıklayabilir.

Her söylemde, konuşan öznenin ideolojik, kişisel izleri vardır. Zira insan düşünür; bir duyarlığı vardır; duyduklarını ve düşündüklerini dile getirir. İdeolojiler, ideolojik davranmadıklarını, nesnel olduklarını, aklın yolunun kendi söylediklerinden geçtiğini de söyleyebilir. Ne var ki bu da bir kuruntu, bir ideolojik dayatma; ideolojilerin, sloganların dilin gücünü kullanarak şekillendirdiği bir düşünce, bir söylem olabilir.

Günümüzde ideoloji yerine artık 'söylem' kavramı kullanılıyor. Kişisel olsun toplumsal olsun her türlü iletişim dil ile sağlanır. Bu iletişimde de toplumun veya bir zümrenin belirlediği, ürettiği anlam/anlamaların öne çıkarılması söz konusudur. Kültür kavramında da toplumsal bir belirleme, toplumsal bir kabul, toplumsal bir yaşam biçimi vardır. İdeoloji daha dar çerçeveli bir toplumsal uzlaşmayı çağrıştırırken, kültür daha geniş bir çevreyi, çerçeveyi akla getirir: Türk toplumu içinde birçok ideolojik tutumdan söz edilebilir ama tek bir Türk kültürünün varlığı dile getirilebilir.

Günümüzde bir kişinin, bir grubun veya bir anlayışın ortaya koyduğu ideolojik kabullerden ya da isteklerden oluşan söylemler vardır. İdeolojiler bir bakıma insanların gördükleri düşlerdir, yaptıkları gözlemlerdir. Kendi beyin ve gönül süzgeçlerinden geçirdikleri, 'gerçek' diye öne sürdükleri varsayımlardır. Gerçek, ideolojilerin de ötesindedir. İdeoloji gerçeğin yerine ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu ikame edimi de dil ile gerçekleştirilir. Bu nedenle de dil ve dilbilimsel akımlar da bir ideolojiyi içinde barındırır. İdeoloji, dar veya geniş çevrede egemen düşünceyi ifade eder ve baskıcı bir tutumla çok yakın bir ilişki içindedir.

İnsana düşen ödev, dili söylemi çözümlenektir. Dilin, söylemin arka planını, üretilen dildeki ideolojiyi görebilmek, insanı, dünyayı, evreni, olguları sağlıklı bir şekilde anlamlandırabilmektir.

³⁰ J. Fontanille, *Sémiotique et Littérature*, PUF, Paris, 1999, s. 2.

Kaynaklar

- BARRETT M., **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji** (Türkçesi A.Fethi), Sarmal Yay. İstanbul, 1996.
- BARTHES R., **Göstergebilimsel Serüven**, (Çev.M.Rifat-S.Rifat), YKY, İstanbul, 1993.
- BARTHES R., **Yazının Sıfır Derecesi** (Le Degré Zéro de L'écriture, Çev.T.Yücel) Metis Yay. İstanbul, 1989.
- BAYLON C.-P.FABRE, P., **Initiation à la Linguistique**, Nathan, 1975.
- ÇEKER A., **Aramızdaki Muhbir: Dil**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002.
- FONTANILLE J., **Sémiotique et Littérature**, PUF, Paris, 1999.
- GIRAUD P., **İlimler ve İdeolojiler içinde**, (Çev.F.Arslan), Umran Yay. Ankara, Tarihsiz.
- GREIMAS A.J., **La Sémantique Structurale**, Librairie Larouse, Paris, 1966.
- MARDİN Ş., **İdeoloji**, İletişim Yay. İstanbul, 2002.
- MERİÇ C., **Bu Ülke**, Ötüken Yay. İstanbul, 1974.
- MERQUOIR J. G., **Foucault**, Afa Yay. İstanbul, 1986.
- PONTY M ve .MERLEAU, **Algılanan Dünya** (Çev.Ö.Aygün), Metis, İstanbul, 2005.
- RİFAT M., **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları II**, Om Yay. İstanbul, 2000.
- ROBINOV P ve SULLIVAN W. (Edisyon), **Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**, (Çev.T.Parla), Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul, 1990.
- SAID E., **Kış Ruhu**, (Haz. ve Çev.Tuncay Birkan), Metis Yay. İstanbul, 2000.
- SÖZEN E., **Söylem**, Paradigma, İstanbul, 1999.
- ÜŞÜR S. S., **deolojinin Serüveni**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

ÇEVİRİLER - AKTARMALAR

EFANE-RİVAYETLER VE YER ADLARI*

Abdulhemid MUHEMMED

Günümüzdeki birçok yer adı, eski dönemlerde oluşmuştur ve geçmişte yaşayan insanlar arasında bu konuda değişik efsane ve rivayetler ortaya çıkmıştır. Bunlar, içerik bakımından o milletin tarihindeki büyük olaylar ve tarihî şahıslar hakkında önemli bilgiler vermenin yanı sıra, bunlardan büyük bir kısmı o dönemdeki toplumsal hayatı da yansıtmaktadır. Bunların içinde yer adları ile ilgili birçok efsane ve rivayet yer almaktadır.

Yer adları, bir tür sosyal olayın sonunda ortaya çıkmıştır ve bunlar, insanların ilgisi ve çalışma hayatının ürünüdür. Toplumlar meydana geldikten sonra, insanlar gözlemleri, düşünceleri ve ihtiyaçlarına binaen özel bir yön, daire veya şekle sahip olan coğrafi alanlara ortak isimler koymuşlardır. Bir başka ifadeyle, yer adları sadece belirli bir yerin adını bildirmekle kalmayıp, aynı zamanda o yerlerde yaşayan halkın etnik yapısı gibi çeşitli özellikleriyle ilgili değişik bilgiler de vermektedir. Bunun için yer adlarını incelemek de günümüzde özel bir bilim alanı haline gelmiştir.

Yer adlarını inceleme işi, yer adlarının ortaya çıkışını, anlamını ve onun değişimini (fonetik değişimini veya tarihî sebeplerle değişimini) ve o ismin konulduğu dönemdeki sosyal çevre, coğrafi şartları vb. içine alır. Bu özellikler, çoğunlukla efsane ve rivayetlerde görülmektedir ve incelemeye değer önemli konulardan biridir.

1. Efsane ve Rivayetlerle İlgili Yer Adlarının Ortaya Çıkışı ve Onun Anlamı:

Günümüze kadar gelmiş yer adlarının çoğunluğu, efsane ve rivayetlerle ilgilidir. İnsanlar yazıyı kullanmaya başladıktan sonra, efsane ve rivayetlerde yer alan önemli şahıs ve olayların adlarını, olayların meydana geldiği yerlere ad olarak vermişlerdir. Örneğin; “Avrupa” adının kökenini, Yunan efsanelerinde bulmak mümkündür. Finkston şehrinin padişahı Agnor’un, Avrupa isimli güzel bir kızı varmış. İlahların padişahı Zeus, onu çok beğenmiş. Zeus ineğe dönüşerek, Avrupa’yı uzaktaki bir kıtaya götürüp orada düğün yapmış. Bunun üzerine bu kıta (Avrupa kıtası) güzel melike Avrupa’nın adıyla anılmış.

Japonya’da, “Barbab (Biwako) Gölü” diye adlandırılan bir göl vardır. Anlatılanlara göre, gölün kuzeyinde pamuk ekili bir ada varmış. Adada “Avaluksvara Budsativa” tapınağı varmış. Budsativa, barbab¹ çalmada yetenekliymiş ve barbab çalarak kötülerini etkilemek istemiş; fakat kötüler bu işten kıl kadar etkilenmezmiş. Budsativa, ümitsizliğe kapılarak barbabı yere atmış ve ağlamaya başlamış. Gözyaşı, barbabın üzerine akmış. Bu sırada birdenbire hava gürlüyor şimşek çakmış ve bir bir gecede burada bir göl oluşmuş. İnsanlar bu gölü, “Barbab Gölü” diye adlandırmışlar.

Atina hakkında da şöyle bir rivayet var: Deniz İlahı Posidon ile kadın ilah Atina, aynı anda bu yeri (Atina’yı) kendilerine mekân olarak seçmişler; fakat ikisi de bu yeri birbirine vermek istememiş.

* Bu makale, Kaşkar Pedagoji Enstitüsü İlmî Dergisi’nde (1996, Sayı:1, s. 51–55) yayımlanmıştır.

¹ Barbab: Telli müzik aleti.

İlahların şahı Zeus, onlara burada yaşayan halka iyi dileklerinizi söyleyin, burada yaşayan halk hanginizi seçerse, burası onun olsun, demiş. Posidon, birdenbire titreyip kendini yere atmış, denizde dalgalar yükselmiş ve dehşet dolu bir durum ortaya çıkmış. O, bu şekilde bu yerin hükümranlığını ele geçirmek istemiş. Atina ise kılıcını yere saplamış ve o anda her yer yeşillığe bürünmüş, etrafta meyve ağaçları peyda olmuş. O da bu şekilde, orada yaşayan halkı kendisinin daha rahat yaşatabileceğini ifade etmiş. Neticede halk, Atina'yı kendilerine hükümdar olarak seçmiş ve buraya bir şehir inşa ederek ona Atina'nın adını vermiş.

İspanya'nın başkenti Madrid aslında insanın az, ayının çok olduğu bir yermiş. Bir gün bir çocuk, evinin dışında bir ayıyla karşılaşmış ve ağaca çıkmış. Tam bu sırada annesi çocuğun arkasından çıkmış; fakat anne, orada ayının olduğunu hiç görmemiş. Çocuk annesini görünce telaşla "Madrid (Anne, çabuk kaç)!" diye bağırmiş. Daha sonra bu söz, bu şehrin adı olmuş.

Tarihî yerlerin, eski kültürün izlerini taşıyan efsane ve rivayetlerle olan ilişkisi daha da derindir. Otonom bölgemiz sınırları içinde de böyle yer adlarıyla sıkça karşılaşırız. Örneğin; güzel manzaralı meşhur gezi yeri Buğda Gölü, Üçturfan'da yer alan "Dokuz Pınar", Yedi Kızlarım" ve meşhur "Hazreti Mollam Mezarı", "Hazreti Mollam Dağı" gibi birçok yerin adına bağlı olarak halk arasında anlatılan rivayetler vardır. Aksu'nun adı coğrafi şartlara bağlı olarak konulmuş olup, Aksu'da su ile adlandırılan birçok yer mevcuttur. Aksu, Konişehar ilçesinin asıl adı "Unsu" olup, günümüzdeki "Vensu" şeklinde Çince isim bundan gelmektedir.

Şincan'da coğrafi şartlara bağlı olarak verilen isim de oldukça çoktur. Örneğin; tepe ile adlandırılanlardan Aktepe, Kara Tepe, Şehit Tepe... Toğrak² ile adlandırılanlardan Aktoğrak, Bağtoğrak, Sarıtoğrak, Tamtoğrak... gibi birçok yer adı vardır.

Uygurlar arasında, bir kısım yer adlarıyla ilgili ilginç rivayetler anlatılmaktadır. Han Hocam bir grup insanla yurdu gezip, şimdiki Kaşkar Yenişehar ilçesinin Yapçan pazarına gelmiş. Bakmış ki, burada "Piçan" denilen bitki çok fazla. Han Hocam bunu görünce "Yapın! her yer piçanlık imiş!" demiş. Bunun üzerine bu yerin adı "Yapçan" olarak kalmış.

Han Hocam yoldaşlarıyla birlikte, Maralbaşı'na giderek kavakların arasında bir geyik ile karşılaşmış ve onu kovalamaya başlamış. Aksakmaral köyüne geldiğinde marala ok değmiş ve maral topallamaya başlamış. Bunun üzerine burası "Aksakmaral" adını almış. Han Hocam Maralbaşı'na geldiğinde maral ölmüş. Onlar, onun etini kebab yapıp yemişler ve onun başını orada bırakmışlar. Bunun üzerine o yerin adı "Maralbaşı" (Maralın başının kaldığı yer) olarak adlandırılmış.

2. Yer Adlarının Değişmesi:

Geçmişten günümüze kadar gelen efsane ve rivayetler ile ilgili birçok yer adı mevcuttur. Fakat toplumun ilerlemesi, milletlerin göç etmesi ve insanların yaşam sahasının genişlemesi gibi çeşitli sebeplerle yer adları büyük ölçüde değişmiş veya yok olmuştur. Bazı durumlarda başka bir isim almıştır. Böylece efsane ve rivayetlerin konusu da değişmiştir. Demek ki değişim sırasında, bazı yer adları kaybolmuş. Örneğin; Şiñçiñ (Örük şehri) Xen sülalesi (M.Ö. 206–210) devrindeki eski bir şehir olup, rivayete göre, han beyi Henfu buradaki örük (erik) ağaçlarını keserek, set yapıp şimalî Di (Diñliñ)'den kendini korumuş. Bunun üzerine bu isim ortaya çıkmış. Savunma silahları geliştikten sonra, ağaç, çalı çırpı ile savunma da ortadan kalmış, bu isim de insanlar tarafından zamanla unutulmuş (Bu şehrin kalıntıları Şenşi eyaletinin Huvanlin ilçesinde yer almaktadır).

Bazı yer adları hakkında, yeni rivayetler ortaya çıkmıştır. Örneğin; Endenozya'nın orta kısmındaki Sulavisi Adası (Sulavesi)nin asıl adı Selebis (Celebis) idi. Rivayete göre, işgalciler bu adayı

² Toğrak: Karakavak.

ele geçirince, yerli halka: “Bu yere ne diyorsunuz?” diye sormuşlar. Hançer tutan bir muhafız, hançeri hangi maddeden yapıyorsunuz? diye anlamış ve bağırarak “Sulavisi” (demir) diye cevap vermiş. Bunun üzerine bu söz, adanın adı olmuş.

Şensi eyaletinin Piñdin ilçesindeki Veyzegun–Senşige giriş çıkış için en önemli geçit idi. Rivayete göre, Tan Teyzünñin kız kardeşi Piñyañ melike, kadınların ordusuna kumandanlık ederek, burada savunma yapmış. Daha sonra buraya insanlar Niyanzegun (Kadınlar kapısı) demişler ve bu sayede Piñyañ melikeye hürmetlerini göstermişler.

Liyavniñ eyaleti Geşen ilçesindeki Şyunyöşen–Çiñ sülalesinin ilk yılları, Vañ Heyşen diye adlandırılmıştır. Rivayete göre, Şyuñyo civarında bir öğrenci olup, Şenduñ’a sınava girmek için geldiğinde, gemi ile nehirden geçerken fırtınaya yakalanıp ölmüş. Annesi, oğlunu özleyip dağa çıkarak, onun yolunu gözlemiş. Fakat oğlu geri dönmemiş. Annesi oğlunu beklerek sonunda o dağın tepesinde can vermiş ve bir taş minareye dönüşmüş. Bunun üzerine bu dağın adı, Vañ Erşen (Çocuğun yoluna bakılan dağ) diye değiştirilmiş.

3. Efsane ve Rivayetlere Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Yer Adlarının Muhitleri ve Coğrafi Şartlar

Yer adlarının ortaya çıktığı dönemdeki çevre ve şartlar, o dönemdeki siyasî, ekonomik, askerî, kültürel yapı; dil, millet, inanç gibi çok çeşitli faktörlerin etkisinde kalır. İnsanların çalışma alanlarının genişlemesi ve herşeyi bilme istekleri, efsane ve rivayetler ile ilgili yeni yer adlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında dar bir boşlukta duran efsane ve rivayetler ile ilgili coğrafi yerlerin, insanlar tarafından ilgi görmesi ve onlar üzerinde derin bir etki bırakmasıyla efsane ve rivayetlerin de yayılma sahası genişledi. İnsanların bu şekilde ad verme alanını genişletmeleriyle, yeni isimler ortaya çıktı. İnsanlar toplumsal sınıflara ayrılmaya başladıktan sonra, hükümler sınıf kendi çıkarlarını korumak için, birçok efsane ve rivayeti kendisinin sayarak, aslında efsane ve rivayetlere bağlı olarak ortaya çıkan yerlere bağlı çevreyi genişleterek adlarını da karmakarışık bir hale getirdiler. Aslında köy veya bilinen bir yer adını, küçük ırmak veya tarlaların adını, devlet veya bölgeye, dağ ve nehlere de verip birleştirmişler. Bir yer adının kapsadığı alanı genişletip, birçok yeri aynı adla adlandırıp, onu vilayet, bölge veya devlet adı haline getirmişler. Örneğin; İspanya’daki Santiyago’yu ele alırsak, rivayete göre Santiyago, İspanya’yı koruyan ilâhtır ve miladi 9. asırda Konbostara denen yerde onun kemikleri bulunmuştur. Bunun üzerine değişik yerlerdeki Hristiyan din adamları arka arkaya bu yere gelip, bu kutsal kemiğe tapmışlardır. İspanya Astoriye padişahlığındaki Asponso II, aynı dönemdeki dinî pratiklere uygun olarak, onun kabrinin etrafına kale inşa ettirmiş. Neticede Santiyago şehri ortaya çıkmış. İspanyalılar, burada tekrar kilise inşa etmişler ve buna da Senti-yago adını vermişler. Daha sonra İspanyalılar, Afrika, Okyanus Adaları, Latin Amerikası ve Asya gibi çeşitli yerleri işgal etmişler ve birçok devlete ve bölgeye, şehre, dağ, nehir, körfez ve adaya “Senti-yago” adını vermişler. Bazıları dünyanın çeşitli yerlerinde 60–70 yerde Santiyago isminin olduğunu; sadece Latin Amerika’da elliden fazla “Senti-yago” adını taşıyan yer olduğunu belirtmektedirler. Örneğin; Latin Amerika’nın İspanora adasındaki Santiyago şehri, Dominki’deki Santiyago bölgesi ve şehri, Küba’nın meşhur Porti Senti-yagosu, Başkent Havana yanında yer alan Senti-yago ilçesi ve bu adadaki Santiyago şehri, Meksikada’ki Senti-yago adının taşıyan iki nehir, Amerika’nın Teksas Şita’daki Senti-yago dağı, Koliforniya’daki Senti-yago tepesi, Senti-yago Barajı, Los Angeles şehrinin yanındaki Senti-yago büyük yolu. Ayrıca Şili’nin başkenti de Senti-yago adındadır. Nikaragoa’daki Senti-yago yanar dağı, Kostirika’daki Senti-yago pazarı da var. Demek ki İspanyalılar ayak bastıkları her here Senti-yago adını vermişler.

Almanya’daki Erport aslında bir geçit olup, rivayete göre, burayı Erip adında biri ortaya çıkarmış. Onun için bu yerin adı insan adının sonuna port sözünün eklenmesiyle ortaya çıkmış. Kişi ismine “Port” sözü eklenerek oluşturulmuş yer adları başka devletlerde de oldukça çoktur. Örneğin; Mısır’daki “Port Said”, Hindistan’daki “Cabalport”, İran’daki “Şahport” gibi.

Polonya'nın Kirakop şehri hakkında şöyle bir rivayet vardır: 7.-8. yüzyıllarda Kirakos isimli bir yiğit burada ejderha ile savaşıp, onu öldürmüştür. İnsanlar onun hatrasına oraya şehir inşa ederek yiğidin ismini vermişler. Daha sonra bu yer büyüyüp bir bölge ve bölge merkezine dönüşmüştür.

İsviçre'deki Birin, aslında önemli bir geçit olup, rivayete göre, Birşiddo adındaki biri buraya bir köy inşa ettirmiş. Onlar buraya ne isim koyacaklarını düşünürken, aniden bir ayı ortaya çıkmış. Bunun üzerine bu yerin adına "Ayı" demişler. Daha sonra burası büyümüş ve bir şehre dönüşmüştür.

Doğal şartlar ve bir toplumsal olayın etkisiyle meydana gelen bu türden yer adları, Uygurlar arasında da oldukça çoktur. Örneğin; Guma ilçesinin adını ele alırsak, o dönemde dini tebliğ edenler, Guma'luların tamamının dine girdiğine inanmayarak "Gumanda kaldı." demişler. Bunun üzerine bu söz daha sonra ses değişimiyle "Guma" şekline girmiş.

Rivayete göre, Guma ilçesinin Piyalma köyüne insanların ilk geldiğinde, bir kök elma ağacı varmış. Bunun için burası "Bir alma" diye adlandırılmış. Daha sonra bu söz Hoten ağzında "Biy alma" şeklinde değişmiş, zamanla "Piyalma" şeklini almış.

Yine Guma ilçesinin Muci köyü hakkında Muci halkı arasında şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Han Hocam bu yere geldiğinde, Mucililer onun önüne kesmişler ve onun heybesini talan etmişler. Bunun üzerine Han Hocam bunları "Mucup bakanlar" demiş. Sonunda bu söz bu yerin isim olarak kalmış.

4. Efsane ve Rivayetler ile Yer Adlarının Önemi

Herhangi bir siyasî grup veya devlet, kendi ihtiyacını göz önünde tutarak, yer adlarını istediği gibi değiştiremez veya değiştirmeyi ümit edemez. İster büyük ister küçük bir coğrafi alan olsun, onun adı halk arasında nesilden nesile aktarılır. Fakat on yıllık karışıklık sırasında antidemokratik sol ideolojinin etkisiyle halk efsane ve rivayetleri eski, saçma olarak görülüp, engellenmeye çalışıldı. Bunun için efsane ve rivayetlerle ilgili olan eski kültürün izleri silindi, eserler yıkıldı, birçok yerin adı zorla değiştirildi ve "Kızıl Bayrak", "Şark Kızardı", "Şark Şamili" gibi siyasî isimler her yeri kapladı. Fakat özellikle sol siyasîler halkın arzusuna muhalefet olduğu için, halk arasında eski isimler kullanıldı ve varlığını bir şekilde korudu. Demek ki, tarihin derinliklerinden süzülüp gelen yer adları, güç kullanılarak ve siyasî yollarla değiştirilemiyor. O, halkın gönlünde derin bir yer edinmiş ve önemini yıllardır koruyup gelmiş.

*Aktaran: Adem ÖGER****

*** Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

UYGURCADAKİ “BÜVİ” KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE*

WEİCUIYİ**

Modern Uygurcada İslam diniyle ilgili “kadın hoca” anlamına gelen *büvi* kelimesi bulunmaktadır. Kadın hocalar, halk arasındaki faaliyetleri bakımından, “kadın şaman” denen kişilere benzemektedirler. Bununla birlikte, bu kelime, kişi adlarında kadınları göstermek ya da kadınlara saygı ifade etmek için kullanılabilir. *Büvi* kelimesi eski Türkçedeki *bögü* kelimesinden gelmektedir. Orta çağda güney batı bölgelerindeki bazı Türk lehçelerinde kelime ortası ve kelime sonundaki *g* sesinde *g* > *v* ya da *g* > *y* değişikliği olmuştur. Dolayısıyla, eski Türkçedeki *bögü* kelimesi Modern Uygurda *büvi* ya da *büvi* e dönüşmüştür. Bu yazıda *büvi* kelimesinin kökeni toplum tarihinin değişim süreciyle birleştirilerek eski şaman kültürünün yayılması ve değişimi tahlil edilecektir.

1

Ülkemizin kuzeyinde Türkçe, Moğolca, Mancuca-Tunguzca konuşan milletler epey uzun bir süre şaman dinine inanmış, gök, yer, dağ ve ağaç ilahlarına tapınışlardır. Ülkemizin tarih kayıtlarında, Uygurların ataları olan Gao-che’lerin, 5. yüzyılın ortalarında, bozkırın güney bölgelerinde göğe kurban sunma töreni düzenledikleri zaman, dans edip şarkı söyledikleri, bir araya gelip kurban kestikleri kaydedilmiştir. “Bir araya gelip göğe kurban sunarlardı, kalabalık on binlere ulaşırdı”¹. O dönemlerde dualar kadın şaman tarafından okunurdu. 8. yüzyılın ortalarında, Uygur Tanrı Kağanı ve kumandanları sefere çıktıkları zaman, yanlarında samanları götürürlerdi². İlkel dinî inanç söz konusu olan toplumlarda, şamanların yeri çok yüksekti, kabile başkanlarının savaş gibi büyük işlerini yönlendirebiliyorlardı. Hatta Moğol hükümdarı Temuçin’e Cengiz Han unvanını verme yetkisine sahip olmuşlardı. Halk arasında ise, şamanlar sık sık tanrılara kurban sunma, fal bakma, kötü ruhları kovma, hastalığı tedavi etme gibi çeşitli faaliyetlere başkanlık ettikleri için, kişilerden saygı görüyorlardı. Kısacası, onlar toplumda önemli kişilerdi hem de örf âdetle ilgili çeşitli faaliyetlerde olmazsa olmaz baş aktörlerdi. Onun için, halkın dinî inancı hükümdar tabakasının inancının değişmesi nedeniyle yavaş yavaş değiştikten sonra, bir ara itibar sahibi olan şamanlar saraydan el çektiler ve iseler de, halk arasındaki eski örf âdetler yeni dinî kisve altında yayılma imkanı bulmuştur. Elbette ki, farklı tarihî koşullar altında, bu örf âdetler yine değişime uğramıştır.

Bögü kelimesi eski Türk-Runik yazıtlarında kağanın hürmet sanı olarak kullanılmış olup “kutsal”, “bilge” anlamlarına gelmektedir. Türk, Uygur ve Kırgız hanlıklarının tarihlerinde hürmet sanı *bögü* olan kağan veya *te-li* (*tekin* nin ahenk tercümesidir, *de-jin* diye çevrilmiştir, aşağı yukarı krala eşittir) ler görülmüştür. Mesela son Türk Hanlığı dönemi (M. S. 682-744) ne ait “Tunyukuk” yazıtında: “*bögü* kağan bangaru anca ayıdımış”³ (*Bögü* Kağan bana karşı böyle söylemiş) ifadesi bulunmaktadır. Buradaki *bögü* kağanın adı değil, hürmet adı ya da hürmet sanıdır. *Bögü Kağan*, burada “Kutsal Kağan” anlamındadır. Çince tarih kayıtlarında Tang Hanedanlığı’nın bağısladığı “Alp hizmetkâr kağan” unvanına nail olan Uygur Hanlığı’nın hakani İl Tekin (M. S. 759-780 yılları arasında tahtta oturmuştur) in, ayrıca Mou-yu Kağan ve Tann Kağan gibi Uygurca hürmet sanlarının da olduğu kaydedilmiştir. Mou-yu, genelde *bögü* kelimesinin Çince ahenk tercümesi olarak görülmekte olup, “kutsal” anlamındadır⁴. “Deng-li” ise *tengri* (“gök”) nin ahenk tercümesidir. *Bögü* kelimesinin kağanın hürmet sanı olarak kullanılması, kağanın kutsal kabile lideri olduğunu gösterir. Eski Türk kabilelerinde

* Bu yazı Çin Merkezi Milletler Neşriyatı tarafından 1991 yılında yayımlanan “Çin’deki Türk Dilleri Araştırmaları İle İlgili Makaleler” (*Zhong-guo Tu-jue Yu Yan-jiu Lun-wen Ji*) adlı kitaptan alınmıştır.

** Merkezi Milletler Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Wei-Shu. **Koçu Hakkında Rivayet**, Cilt. 103, s. 2309, Zhong-hua Shu-ju.

² Bkz. Jiu Tang-Shu, Cilt. 195, s. 5206, Zhong-hua Shu-ju.

³ Bkz. “Tunyukuk Yazıtı”, 34. 50, S. E. Malov: **pamyatniki drevnetyurskoy pisymennosti**, P. 63, 64

⁴ bkz. Liu Yi-tang, “Kuzey Bozkır Uygur Kağanlarının Soy, İsim ve Mahlasları Üzerine Araştırma”, **Uygurlar Üzerine Araştırmalar**, s. 121, Zheng-zhong Shu-ju.

kurban sunma töreni düzenlenirken önderler “Beylerine başkanlık ederek ata mağaralarına kurban sunarlardı”⁵. Daha eski çağlarda, önder ve şaman aynı kişiydi. Kabile önderi aynı zamanda dinî lider olup, kabilece tanrının bedenleşmiş hâli olarak görülüyordu. Bu, *bögü* kelimesinin kağanın hürmet sanı olmasının asıl sebebidir. Dolayısıyla, ilkel şamanizmdeki tann inancı da sık sık Türk ve Uygur gibi milletlerin kağanlarının hürmet sanlarına yansiyordu, mesela “tengri”(tanrı), “kün”(Güneş), “ay” vs...

Uygurların kökeniyle ilgili eski rivayetlerde, Bögü Kağan tanrının bedenleşmiş hâli olarak görülmektedir. Yuan döneminde toplanıp derlenmiş olan “Koçu Hanlarının Hizmet Abidesi”nde kaydedilen rivayette, Uygurların atası diye anılan “Bögü Kağan” kutsal ışığın indiği ağaç ilahinden doğmuştur. “...Koçu Hanlarının Soy Kütüğü’ne göre, Uygurların oturdukları yerde Kara-koram adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Tola, diğerine Selenge denirdi. Bir gece, bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce hemen toplanmış ve bu ağacı beklemeye başlamıştı. Ağacın gövdesi tıpkı gebe bir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi devam etmiş ve dokuz ay, on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatlayıp içinden beş çocuk çıktı. Kişiler bu çocukları beslediler. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Bögü Kağan idi. Güçlü ve becerikliydi, ziraat işleri ile meşgul oluyordu. Bundan dolayı kağan oldu”⁶. Yuan dönemine ait tarih kayıtlarındaki “Bögü Kağan”, “Buku Han” ve 13. yüzyılda yaşayan Cüveyni’nin “Tarih-i Cihan Güşa”sında kaydedilen ve yukarıdaki rivayete benzer bir rivayetteki “buku tekin”⁷, *bögü* ~ *buku* kelimesinin ahenk tercümesidir. Biz burada rivayetteki Uygurların “atası” Bögü Kağan’ın, tarihte yaşayan hangi kağan olduğu meselesi üzerinde durmak istemiyoruz. Zira bu meseleyi pek çok bilim adamı tartışmıştır⁸. Biz sadece onun ahenk tercümesi ve anlamları üzerinde duracağız. Bu kağan aslında “ağaç şişliği”nden doğduğu için, bazı bilim adamları haklı olarak Turfan’da bulunan bir Uygurca metin parçasındaki kağan adı *bugug* un “Bögühan” olduğunu ileri sürmüşlerdi⁹. Bu kağan ağaç şişkinliği (*buğuğ* ~ *bokuk* > *boğak* “şiş, şişkinlik”) nden dolayı söz konusu adı almış da olsa, bu rivayet yüzlerce yıldır ağızdan ağıza, kulaktan kulağa yayılmış, tek tanrılı inancın çok tanrılı inancın yerini aldığı döneme ulaşmıştır. Uygurların, kalplerindeki tanrısal lideri, alışmış oldukları *bögü kağan* hürmet sanıyla adlandırmaları bir kural olmuştur. Bu kelimenin kullanım alanına baktığımızda, *bögü* nün kağan, tanrı ya da beylerin hürmet sanı olarak kullanılması aşağı yukarı yüz yıllık yazılı vesikalarda da sık sık görülür. 11. yüzyılda yaşayan Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde *bögü* kelimesi hürmet sanı olarak yetmişden fazla yerde görülmektedir¹⁰. Kısacası, rivayetlerdeki Uygurların *bögü kağanı* veya *boğak*(*Ağaç şişliği*) *kağanı*, bizim, ilkel şaman inancını yansıtan “tanrı”nın içerdiği anlamları anlamamıza yardımcı olur.

Ülkemizin kuzeyindeki milletler içerisinde, Uygur hükümdar tabakasının samanlığı terk etmesi daha erken olmuştur. M. S. 763 yılında, Uygur Hanlığı’nın hükümdarı Bögü Kağan Mani rahiplerini alarak kuzey bozkıra dönünce, Mani dinini devlet dini yapmıştı. 9. yüzyılın ortalarında, Tang Wu-zong Mani dinini yasakladıktan sonra, muhtelif bölgelerdeki Uygur hükümdar tabakaları sırasıyla devlet dinini Budizm ve İslam’a değiştirdiler. Şamanlık

faaliyetleri bir ara “yer altı”na itilmiş gibi oldu. Ancak *bögü* kelimesinin tanrısal anlamı kaybolmamıştır. Onun farklı bölge ve dönemlerdeki anlamı da farklı olmuş, hatta bazı Türk

⁵ bkz. Bei-Shi. Tu-jue Zhuan (**Kuzey Sülaleler Tarihi.. Türkler Hakkında Rivayet**), Cilt. 97, s. 3288, Zhong-hua Shu-ju.

⁶ Bkz. Yu-ji: **Dao-yuanden Parçalar Hakkında Kayıtlar**, Cilt. 24, "Uygur Tarihi İle ilgili Materyaller Toplamı"ndan alınmıştır, s. 18, Merkezi Milletler Enstitüsü Araştırma Bölümü tarafından yayma hazırlanmıştır.

⁷ Bkz. Cüveyni: **Tarih-i Cihan Güşa**, Birinci Cilt, Çeviren: He Gao-ji, s. 63, İç Moğolistan Halk Neşriyatı.

⁸ W. Bang gibi bazı bilim adamları Bögü Kağan’ın Mou-yu Kağan olduğunu, Abe Takeo Huai-xin Kağan olduğunu düşünmektedirler. Başka görüşler de vardır. Bkz. Abe Takeo, **Batı Uygur Hanlığı Tarihi Üzerinde Araştırmalar**, 3, bölüm, 2. paragraf, Şincang Halk Neşriyatı çevirisi nüshası.

⁹ Le Coq "Koçu'da Bulunmuş Bir Mani Hukuk Vesika Parçası" üzerine yaptığı araştırmasında *Uygur Buğuğ Han'ın* Bögü Kağan olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bang *buğuğ* ile *buku* isimlerinin "aynı olmasının mümkün olmadığını", *bögü* nün "muhtemelen hanın adı", *boğuğ* un ise "onun çocukluk adı veya mahlası" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Dipnot 3. Takeo'nun eseri, s. 154,132

¹⁰ Bkz. **Kutadgu Bilig, III, İndeks**, İstanbul 1979, s. 119.

lehçelerinde hâlâ “şaman” anlamını korumuştur. Sadece Uygurca Budist ve Maniheizt metinlerinde, genellikle, “kutsal”, “bilge”, “hakîm” anlamlarını ifade etmektedir. Mesela Mani metinlerinde *bögüler kuvrağında* “hakimler meclisinde”, *bögü elig küçlügyaruk tenrisiz* “Siz kutsal, hâkim, güçlü, aydınlık Tanrısısınız”¹¹; Budist metinlerinden “Altun Yaruk”ta *iduk bögü bilig burhan* “kutsal, bilge burhan” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, *bögü* kelimesinden türetilen terim, fiil ve ona yakın anlamı olan kelimelerden oluşturulan birleşik kelimeler de vardır. Mesela *bögülüg* “ferasetli”, *bögülen-* “önceden bilmek, tahmin etmek”, *bilge bögülüg erdemi* “bilge feraset erdemi”, *on küçlüg ‘bögü biliglig’ uğan arzilar* “on güçlü ferasetli bilgisi olan öğreticiler”¹². *Bögü* nün kelime türetme kabiliyetinden baktığımızda, o bu dönemdeki Uygurcada sık kullanılan canlı bir kelime olmuştur.

Batı bölgelerindeki İslamî Türkçe vesikalarda, *bögü* kelimesi anlam değiştirmiş olmakla birlikte, yine de sıkça kullanılmıştır. Karahanlılar (10-13. yüzyıllar)a ait vesikalarında, *bögü* genel olarak eski anlamını korumuştur. 11. yüzyılda yaşamış Kaşgarlı Mahmud “Divanü Lügat’it-Türk”te eski bir halk şarkısını nakletmiştir¹³:

Biligni irdedim,	Hikmet aradım,
Büküni udurdum,	Kutsal önderi seçtim,
Ozümni adırdım,	Kendimi ayırdım,
Yalgıl atım yazlınur	Ak yeledi atım kaçtı

Bu halk şarkısındaki *bükü ~ bögü* “kutsal önder” anlamına gelmektedir. Ancak Kaşgarlı “Divan”da “hakîm, bilge, önder” kelimeleriyle *bükü* yü izah etmiştir. Yusuf un “Kutadgu Bilig” adlı eserinde, şaman ve şaman hekimliği(kam) ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Bunlar, onların o dönemdeki toplumda oldukça önemli bir yere sahip olduklarını yansıtır. Müellif büyük hacimli bu epik eserinde sürekli insanların *bögü* nün sözünü dinlemelerini öğütler. Buradaki *bögü* saygı gösterilen önder olarak görülmekte, ruhlarla ilişki kurabilen, işleri önceden tahmin edebilen kişileri de ifade etmektedir, *bögü* den türetilen *bögüle-* fiili ise “önceden tahmin etmek”, “önceden bilmek” anlamlarını ifade eder. Mesela

negü tir eşitgil ay ilçi bögü	Bak, dinle, hakîm hükümdar ne diyor,
bögülep kılur ilçi künde ögü ¹⁴	O her gün hikmetiyle her şeyi önceden bilir

Buradaki *bögü* nün şamana özgü gizemli yönü de vardır. Ancak sonraki İslamî Türkçe vesikalarda, mesela 14. yüzyıla ait “Codex Cumanicus”ta, 15. ve 16. yüzyıla ait Orta Asya Çağatayca vesikalarında ve Osmanlı İmparatorluğu’na ait Türkçe vesikalarda *bögü ~ bögi* nin temel anlamı “büyüçülük, muska” olarak değiştirilmiş¹⁵, kelimenin “önder, kabile başkam” anlamı kaybolmuştur. Benzer kelimelerin bir araya gelme ilişkisinde de bu değişikliği görmek mümkündür. Çağatayca vesikalarda, *bögü* ile Farsça kökenli *cadu* (şaman, erkek şaman) bir araya getirilerek *cadu-bögü* (şaman) birleşik kelimesine dönüştürülmüştür. *Bögü* kelimesi, bugünkü bazı güney batı Türk lehçelerinde, hâlâ muhafaza edilmektedir. Mesela Türkçe ve Türkmencede *büyü* > *bügü* kelimesi “büyüçülük, muska” gibi anlamlara da gelmektedir. Bu kelimeyi eski şaman inancının dildeki izidir diyebiliriz.

2

Doğu Türkistan ve Orta Asya, uzun zamandan beri Türkçe, Farsça, Moğolca, Tunguz-Mançuca konuşan milletlerin karışık hâlde yaşadıkları yerlerdir. Moğolların batıya ilerlemeleri, bu bölgelerdeki milletlerin temaslarını daha da genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bu özel koşul, etnik kökeni

¹¹ Bkz. Li Jing-wei, “Uygurca Maitri Simit’in Kumul Nüshası, Cilt. 2 Üzerinde Araştırmalar”, **Milletler Dil ve Edebiyatı Araştırmaları İle İlgili Makalelerden** alınmıştır, s. 693.

¹² Bkz. **Uygurca Dua Şiiri**, Geng Shi-min, *Eski Uygur Şiirlerinden Seçmeler*, s. 84

¹³ Bkz. Ma-shi, **Divanü Lügat-it-Türk**, IV, s. 23, Ankara, bükü = bögü.

¹⁴ Bkz. Yusuf Has hacib, **Kutadgu Bilig**, Ankara, 3142.

¹⁵ Bkz. Sir Geraud Clauson: **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford, P. 324.

farklı, ama Türkçe, Moğolca, Farsça ya da Tunguzca bilen aydın idarecileri yaratmıştır. Kültür alanındaki daha gelişen alış-verişlerin çeşitli dillerde karşılıklı olarak etkileşimin izlerini bırakması doğaldır. Büyücülükle ilgili *bögü*, *kam*, *bahşi* gibi kelimelerin karşılıklı ödünç alınarak kullanılması ve kelime anlamındaki değişimler, eski kültürün yayılması ve karşılıklı etkileşimi için bize ipucu sağlayabilir, birbirine benzer eski örf adetlerle ilgili faaliyetler ise şaman kültüründen kalan örf adetlerin farklı milletler arasındaki yayılmasına delil olabilir.

Şamanlığa inanan Kitan ve Moğol kabileleri, 12-13. yüzyıllarda batı bölgelerine göç ettikten sonra halk arasındaki büyücülük faaliyetleri için yeni sosyal koşullar sağlanmış oldu. Şamanlar muhtemelen bundan dolayı tekrar eski mesleklerine dönmüş olmalı ki, bu faaliyetlerle ilgili *bögü*, *kam* gibi kelimeler daha da canlanmaya başlamıştır. Bu kelimeler sadece Orta Asya'dan Batı Asya'ya kadar olan bölgelerdeki Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmakla kalmayıp, Moğolca ve Farsça'ya da girmiştir. Ancak Orta Asya'daki Moğollar'da sonradan oralaradaki milletlerle birlikte Müslüman olmuşlardır. Dolayısıyla şamanlar zaman zaman İslam kimliğiyle orta çıkmışlardır.

Modern Uygurcada eski Türkçedeki “erkek şaman”, “şaman hekim” anlamına gelen *kam* kelimesi kaybolmuş (Ama Gan-zhou Uygurlarının soyundan gelen San Uygurların batı kolunun dilinde hâlâ korunmaktadır), onun yerini *bahsi* kelimesi almıştır, *bahsi* erken dönem Uygurca vesikalarda “üstad” ve Budizmdeki “evliya” anlamlarıyla görülmektedir. Ming Sülalesi dönemine ait vesika olan “Çince ve Yabancı Diller Tercüme Sözlüğü”nde, bu kelime hem Moğolcada hem Uygurcada “üstad”, “usta” anlamına gelmektedir¹⁶. Ancak toplumun inanç ve değer yargılarının değişmesiyle birlikte, *bahşi* Uygurcada “üstad” anlamını kaybetmiş, halk arasında şaman hekimliğiyle uğraşan kişilerin adı olmuştur. Bunlar bize eski şaman âdetlerini sürdüren, halk arasında davul çalıp dans eden, deli gibi dönen ve kötü ruhları kovarak hasta tedavi eden bu şaman hekimlerinin aslında çok saygın bir yere sahip olduklarını düşündürüyor.

Bögü den geçişerek gelen *büvi* kelimesi Uygurlar arasında, genelde, İslam'daki sufi hocalar arasındaki ruhanî kadın hocaları gösterir. Onlar bu mezheplerde Allah'a yakın olan kutsal kadınlar olarak görülür, kişilerce ölmüşlerin ruhlarına dua etmeleri, hastalar için fal bakmaları ve kötü ruhları kovup hastalığı iyileştirmeleri için çağırılırlar. Bu örf âdetler de eski şaman kültürünün yayılma sırasındaki değişimleridir.

Farsça, orta çağda da, Türkçe ve Moğolcadan pek çok kelime almıştır. Farsçada *böve* (kadın şaman), *bahşi* (üstad), *kam* (şaman)¹⁷ gibi kelimelerin görülmesi Türk ve Moğolların Farslar üzerindeki kültürel etkilerini yansıtmaktadır.

Ancak bir kelime gelişme sırasında parçalanabilir. Farsçadaki *bibi* (hanım, sahabe) muhtemelen Türkçe *böve* < *bögü* deri gelmez. Doerfer *bibi* nin Türkçe veya Moğolca kökenli olduğu görüşünü ortaya koymuştur¹⁸. Türkçe kökenli olduğu görüşüne göre, *bögü* de, *bibi* de aynı kökten olup, gelişme sırasında ses ve anlam parçalanmıştır. Orta çağdan sonra, Çağatay ve Osmanlı yazılı dilinde, Farsçadaki *bibi* kelimesi tekrar geri alınarak hanımlara hürmet ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün, Türkçede *bibi* (yaşça büyük hanım) ile *büyü* (büyü, muska) farklı iki kelimedir. Uygurcada ise durum farklıdır. Çağdaş Uygurcadaki *bibi* “Beş Dilli Mançuca Sözlük”te “kadın keşiş”, yani rahibe diye tercüme edilmiştir¹⁹. Modern Uygurcadaki *büvi*, *büvü*, *büve*, *bübü* gibi farklı ağız biçimleri, yukarıda bahsedilen “kadın hoca” ya da “kadın şamanları ifade eder. Ama dinî zatlar ve bazı aydınlar arasında *büvi* ile yakın anlamı olan *bibi* kelimesi de görülmektedir. Bu kelimelerin her ikisi kişi adlarında kadınların işareti veya hürmet sam olarak kullanılmaktadır. Mesela *tursunbüvi*, *bibinur* gibi. Uygurcaya yakın olan Özbekçede *bibi* (büyük anne, hanımların hürmet sam) ile birlikte *büvi* de yaygın olarak

¹⁶ Bkz. **Çince ve Yabancı Diller Sözlüğü**, Editör. Di Bo-fu, Gui-ting Neşriyatı.

¹⁷ Bkz. Gerhard Doerfer, **Türkische and Mongolische Elemente im Nevpersischen**, Wiesbaden, 112, 724, 1409. maddeler.

¹⁸ Gerhard Doerfer, **age.**, 820. madde.

¹⁹ Bkz. **Beş Dilli Mançuca Sözlük**, I, s. 173, Milletler Neşriyatı.

kullanılmaktadır²⁰. Bu materyaller Farsçadaki *bibi* kelimesinin Türkçeden geldiğine, hanımların hürmet sam olan *bibi* ve *büvi* nin arkasında eski toplum inancının yattığına delil olabilir.

Son olarak, Moğolcadaki “şaman” sözcüğüne bakalım. Moğolcada *udegan* (kadın şaman) ve *böo* (erkek şaman) kelimeleri olup, Clauson bunlardan ilkinin Moğolca, ikincisinin Türkçeden alıntı olduğunu düşünmektedir²¹. Se.Dalai *böo* nün kökeniyle ilgili farklı görüşe sahiptir²². Gerçi kelimenin daha eski kökünü bir adım daha ileri giderek araştırıp ispat etmeye ihtiyaç varsa da, Moğolcadaki *böo* kelimesinin Türkçe *böğü* > *böge* > *bo'e* > *böo* den geldiğine yine de güvenilebilir. Çünkü Moğolcada, orta çağda, *g* ünsüzünün düşüp uzun ünlünün türemesi hadisesi ortaya çıkmış, dolayısıyla *böge* > *böo* olmuştur. Muhtemelen Moğolca *böğü* kelimesini ödünç aldığı zaman, bu kelime Türkçede erkekler için kullanılıyordu. Moğolcada kadın şaman ve erkek şaman ifade eden mevcut kelime ile alıntı kelimenin kullanılmasını toplumsal iş bölümünün ihtiyacındandır diyebiliriz. Mevcut kelime ile alıntı kelimenin önceliği ve sonralığı da kadın Şamanların kökeninin daha eski olduğuna işaret eder. Kuzey Wei dönemindeki Gao-che kabilelerinde yıldırımın düştüğü yerde yapılan kurban sunma törenlerine kadın şamanlar başkanlık ederlerdi. Moğol kadın şamanlarının faaliyetleri daha fazlaydı. Yuan dönemi şairlerinden Wu Cai “Kuzey Şamanlarının Tanrısı Çağırma Şarkıları”nda Moğol kadın Şamanların seanslarıyla ilgili manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

Gök dalmış gerdege zifir gibi ay,
Davul çalıp şarkı söyler kadın şamanlar²³.

Ama kadın Şamanların davul çalıp dans etme faaliyetlerini, daha sonra bazı milletlerde erkek şamanlar üstlenmişlerdir. Kadın Şamanların faaliyet kapsamı gerçi yavaş yavaş daralmış, üstelik şamanlar Moğol ve Uygurlarda Lama rahibi ve İslam dervişi kimliğiyle ortaya çıkmış iseler de, onların çağımıza kadar kullandıkları davul gibi aletler, yine de benzerdir. Dildeki ilgili kelimelerin ödünç alınarak kullanılması ve örf adetlerin benzerliği, bu milletlerin tarihte sosyal kültür ve dinî inanç yönünde sıkı ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Çeviren: Alimcan İNAYET***

²⁰ Bkz. Uzbek Tilining Izohli Lügati, Moscovv, s. 110.

²¹ Bkz. Sir Geraud Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford, P. 324.

²² Bkz. Se. Dalai, *Moğol Şamanizminin Tarihi*, Çince çeviri nüshası, Çevirenler: Ding Shi-hao, Tergen. Yazar *böğü*’nün muhtemelen eski Çincedeki *bu* dan geldiğini düşünüyor.

²³ Wu Lan-jie’den nakledilmiştir: *Moğolların Eski Müzik ve Dansları Üzerinde İlk Araştırmalar*, s. 86, İç Moğolistan Halk Neşriyatı.

*** Prof.Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

DEĞERLENDİRMELER

ANDREY ALEKSANDROVIÇ POPOV (1902- 1960)

Andrey Aleksandroviç Popov 1902 yılında bir rahibin oğlu olarak Vilyuy ulusuna bağlı Uglyattı köyünde doğdu. Çocukluğu ve gençliğini Yakutlar arasında geçiren A. A. Popov, kendisini çevreleyen geleneksel hayat ve kültür sayesinde etnografiye ilgi duymaya başladı. 1922 yılında başkent Yakutsk'taki temel eğitimini tamamlayan Andrey Aleksandroviç, Vilyuy ulusuna geri döner ve 1925 yılına kadar öğretmenlik yapacağı Batulintı köyüne yerleşir. Andrey Aleksandroviç, Yakutsk'ta öğrenim gördüğü sırada Rus Coğrafya Derneği'nin çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Bu dönemde onun temel ilgi alanı Sibiryalı halklarının incelenmesi olmuştur. Onun bu zamanda derlemeye başladığı alan malzemesi meslektaşlarının ilgisini çekmiştir. Bu yıllardaki derlemelerinin sonucu "Materialı po verovaniyam yakutov Vilyuyskogo okruga" adlı çalışma olmuş, fakat ne yazık ki Popov'un bu çalışması yayınlanmamıştır. Arkeoloji Etnografi Müzesi arşivinde 1927 yılında A. A. Popov'un alan resimlerinden hareketle A. Pyatigorskiy'in yaptığı resimler bulunmaktadır. Fakat günümüze değin yazarın bu resimler için hazırladığı açıklayıcı bilgiler bulunamamıştır.

1925 yılında genç Popov Leningrad Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'ne girer. Popov'un bu okuldaki hocaları arasında Rus Etnografisinin temel taşları olan L. Ya. Şternberg ve V. G. Bogoraz da vardır. Popov'daki bilimsel yatkınlığı sezen bu hocalar onu Arkeoloji Etnografi Müzesinin bilimsel çalışma ortamına çekerler. 1927- 1929 yılları arasında Popov SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde oluşturulan Yakutistan'ın İncelenmesi Komisyonu'na bilim çalışanı (nauçniy sotrudnik) olarak katılır. Daha sonra Popov hayatının sonuna kadar çalışacağı Arkeoloji Etnografi Müzesi Etnografi Bölümü'nde (1929'dan itibaren) baş bilim çalışanı (ştatni nauçniy sotrudnik) olarak çalışmaya başlar. Bu çalışma döneminde Sibiryalı'nın pek çok bölgesine, özellikle de Yakut, Dolgan, Nganasan, Ents, Nenets ve Taymır bölgesindeki eski Rus yerleşimlerine gider.

Mayıs 1930'den Ağustos 1931'e kadar Taymır adasındaki Dolgan ve Nganasanların gelenek ve inançlarını inceleme komisyonunda yer alır. 1936 yılında Kuzey Halkları Enstitüsü'ndeki (Institut narodov Severa) araştırma görevlilerine yerel dilleri öğretir, 1940 yılı sonbaharından itibaren Leningrad Devlet Üniversitesi Etnografi Bölümü doçenti olarak çalışır. 1936- 1938 yıllarında Tavgiya Etnografi Araştırma Grubu (Tavgiyskaya etnografiçeskaya ekspeditsiya) kadrosunda Andrey Popov Taymır'a ikinci kez gider. Bu araştırma gezileri ve alan çalışmaları sırasında Popov'un derlediği malzeme onun Yakut, Dolgan ve Nganasanlarla ilgili bilimsel çalışmalara kaynaklık etmektedir. Popov, daha çok incelediği halkların dini inançları üzerinde durmuştur. Onun titiz, kılı kırk yaran bu çalışmalarında genel yargılar veya belirli bir teori bulunmamaktadır. Ancak hayatının son yıllarında üzerinde çalıştığı Sibiryalı Etnografi Atlasının maddelerini hazırlar ve büyük monografisi "Religioznie predstavleniya dolganov" adlı çalışma için malzeme hazırlarken teorik sorunların çözümü üzerinde durur.

Araştırmacının 1949 yılında yayımlanan "Materialı po istorii religii yakutov bıvşego Vilyuyskogo okruga" adlı ayrıntılı çalışmasına yazdığı yazıda Rus etnograf V. G. Bogoraz "Popov tarafından yayına hazırlanan bu yeni materyaller oldukça belirgin bir değere sahiptir" diyerek Popov'un ayrıntılı çalışmasını onurlandırmıştır.¹

¹ A. A. Popov, "Materialı po istorii religii yakutov bıvşego Vilyuyskogo okruga", *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, c. XI, 1949, s. 255.

Popov'un tek bir halkı temel aldığı çalışmalarının² yanı sıra bir konuyu Sibirya halklarını temel alarak incelediği çalışmaları da bulunmaktadır. Örneğin araştırmacının 1954 yılında yayınlanan XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılın ilk çeyreğindeki verilerle donattığı Sibirya halklarındaki dokumacılık kültürünü işlediği "Pletenie i tkçestvo u narodov Sibiri v XIX i pervoy çetverti XX stoletiya" makalesinde Saha, Altay, Şor, Kumandı, Hakas, Teleut, Tuva Türklerinin yanı sıra ülkemizde haklarında pek de çalışma olmayan Dolgan, Evenk, Buryat gibi Sibirya'nın büyük halklarının yanı sıra Oroç, Udegey, Ulçi, Nganasan, Hant, Ketler gibi pek çok az nüfuslu halkı da incelemesine almıştır. Yüz sayfanın üzerindeki bu makale, kendi alanında bir ilk olarak tanımlanabilir.

Elbette Andrey Aleksandroviç Popov da yaşadığı ve ürettiği dönem içinde bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde halk bilimi ve etnografi çalışmalarının var olan politik sistemle uyum sağlaması bazen kaçınılmazdır. Örneğin yazarın 1958 yılında yayınladığı "Perežitki drevnih doreligioznh vozzreniy dolganov na prirodu" adlı çalışmanın M. İ. Şahnoviç tarafından Marksist ideolojiyle çeliştiği iddia edilmiştir.

"Kaçınılmaz olarak ilkel toplumda doğaüstü kavramına girmeyen inançlardan olan doğayla ilgili çeşitli düzmece tasavvurlar vardır, fakat bunlar A. A. Popov'un iddia ettiği gibi hiçbir ideolojik sisteme sahip değildir"³ diyen Şahnoviç yazarı "... Marksist literatürde eleştiriye uğrayan animizm teorisini geliştirmektedir"⁴ teziyle suçlamaktadır. Bütün bu eleştirilerin sadece Popov için geçerli olmadığını belirtmek yerinde olacaktır.

A. A. Popov sadece bilimsel çalışmalarıyla değil, aynı zamanda yaptığı çevirilerle de Saha folkloruna emek vermiş bir bilim adamıdır. Onun tarafından yapılan ononho metin çevirileri "... üst düzeyde yapılmıştır; ononhonun fikri- sanat içeriği, arkaik ifade ve karmaşık sentaks dönemlerini yansıtan şiir dilinin stil özellikleri de bütünüyle verilmiştir"⁵ yargısı Saha bilim adamlarının ortak görüşüdür.

G. U. Ergis, Saha folkloruna katkıda bulunan bilim adamlarını değerlendirirken A. A. Popov'un da adını zikretmekte ve "A. A. Popov Yakutların ve onlara akraba Dolganların sözlü halk yaratıcılığının derlenmesinde ve güncellenmesinde büyük yararlılıklara sahiptir"⁶ demektedir.

Popov 1960'da öldü.

POPOV'UN YAYINLANMIŞ ÇALIŞMALARI

1. "Materialı po şamanstvu. Kul't bogini Aisit u yakutov" (Yakutlarda İlahe Aisit Kültü. Şamanlıkla İlgili Materyaller) , *Kul'tura i pis'mennost' Vostoka*, kn. 3, Baku, 1928.
2. "Poyezdka k dolganam" (Dolganlara Seyahat), *Sovetskaya Etnografiya*, 1931, No 3- 4, s. 210- 212.
3. *Materialı dlya bibliografii russkoy literaturı po izuçeniyu şamanstva severoaziatskih narodov* (Kuzey Asya Halklarında Şamanlığın İncelenmesiyle İlgili Rusça Literatür İçin Materyaller) , Leningrad, 1932, 117+ XV sayfa.

² Yazarın Vilyuy Yakutlarında (Saha Türkleri) Şamanlık yeteneğiyle ilgili makalesi buna örnek gösterilebilir. Yazar bu makalede sadece Vilyuy bölgesi Saha Türklerinin inançlarını temel almaktadır.

³ M. İ. Şahnoviç, "O Psiko- analitiçeskom metode izuçeniya pervobitnoy reliigii 8po povodu stati A. A. Popova)", *Sovetskaya Etnografiya*, 1958, sayı 5, s. 71.

⁴ M. İ. Şahnoviç, "O Psiko- analitiçeskom metode izuçeniya pervobitnoy reliigii 8po povodu stati A. A. Popova)", *Sovetskaya Etnografiya*, 1958, sayı 5, s. 72.

⁵ G. U. Ergis, *Oçerki po yakutskomu folkloru*, Moskova, 1974, s. 72.

⁶ G. U. Ergis, *Oçerki po yakutskomu folkloru*, Moskova, 1974, s. 73.

4. “Consecration ritual for a Blacksmith Novice among the Yakuts”, *The Journal of American Folklore*, c. 46, No 181, 1933, pp. 257- 271.
5. “Zatundrenskie krest’yane (Russkie na Pyasine. Putevie zametki)” (Tundra Ötesi Köylüleri-Pyasin’de Ruslar. Yol Notları), *Sovetskaya Etnografiya*, 1934, No 3, s. 77- 86.
6. “Materialı po rodovomu stroyu dolgan” (Dolganlarda Kabile Yapısıyla İlgili Materyaller) , *Sovetskaya Etnografiya*, 1934, No 6, s. 116- 139.
7. “Olenevodstvo u dolgan” (Dolganlarda Geyik Yetiştiriciliği) , *Sovetskaya Etnografiya*, 1935, No 4- 5, s. 184- 205.
8. *Tavgiytsi. Materialı po etnografii Avamskih i Vadeevskih tavgiytsev*, (Tavgiytsler. Avam ve Vadeev Tavgiytslerinin Etnografisiyle İlgili Materyaller), Trudi İn-ta etnografii AN SSSR, c. 1, Sayı 5, Moskova- Leningrad, 1936, 112 sayfa.
9. *Yakutskiy Fol’klor* (Teksti i perevodı A. A. Popov’un metin ve çevirileri. Hazırlayanlar E. M. Tager, M. A. Sergeev), Leningrad, 1936, 320 sayfa.
10. “İ. İ. Maynov (Nekrolog)”, *İzvestiya Geografiçeskogo obşçestva*, c. 68, Sayı 6, 1936, s. 960- 961.
11. “O jizni i ustno- narodnom tvorçestve dolgan” (Dolganlarda Yaşam ve Sözlü Halk Yaratıcılığı), *Dolganskiy Fol’klor*, Moskova- Leningrad, 1937, s. 7- 23.
12. “Vstupitel’naya stat’ya, teksti i perevodı A. A. Popova” (A. A. Popov’un Giriş Makalesi, Metinler ve Tercümeleleri), *Dolganskiy fol’klor*, Moskova- Leningrad, 1937, 256 sayfa.
13. “Ohota i ribolovstvo u dolgan” (Dolganlarda Avcılık ve Balıkçılık), Pamyati V. G. Bogoraza (1865- 1936), M.- L., 1937, s. 147- 206.
14. “Tehnika u dolgan”, (Dolganlarda Teknik), *Sovetskaya Etnografiya*, 1937, No 1, s. 91- 136.
15. “İz otçeta o komandirovke k nganasanam ot İnstituta etnografii Akademiya nauk SSSR” (SSCB Bilimler Akademisi Etnografi Enstitüsü’nün Nnganasanlara Gönderdiği Çalışma Grubunun Raporundan), *Sovetskaya etnografiya, Sbornik etnografiya*, c. III, Moskova- Leningrad, 1940, s. 247- 249.
16. “Yeniseyskie nentsı (yuraki)” (Yenisey Nenleri- Yuraklar), *İzvestiya Vsesoyuznogo geografiçeskogo obşçestva*, c. XXVI, (76), Sayı 2-3, 1944, s. 76- 95.
17. “Nnganasanı” (Nnganasanlar) , *Kratkie soobşçeniya İn-ta etnografii AN SSSR*, 1, Moskova, 1946, s. 37- 40.
18. “Semeynaya jizn’ u dolgan” (Dolganlarda Aile Yaşamı), *Sovetskaya Etnografiya*, 1946, No 4, s. 50- 74.
19. “Poluçenie “şamanskogo dara” u vilyuyskih yakutov” (Vilyuy Yakutlarında ‘Şamanlık Yeteneğinin’ Alınması), *Trudi İn-ta etnografii AN SSSR*, novaya seriya, c. II, M.- L., 1947, s. 282- 293.
20. “Nnganasanı” (Nnganasanlar), *Material’naya kul’tura, Trudi İn-ta etnografii AN SSSR*, novaya seriya, c. III, Moskova- Leningrad, 1948, Sayı 1, 116 sayfa.
21. “Starinnaya yakutskaya berestyanaya yurta” (Eski Yakut Kayın Ağacı Çadırı), *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, c. X, 1949, s. 98- 106.
22. “Materialı po istorii religii yakutov bıvşego Vilyuyskogo okruga” (Eski Vilyuy Bölgesi Yakutlarının Din Tarihine İlişkin Materyaller) , *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, c. XI, 1949, s. 255- 323.

23. “Yakutskie zapisi A. F. Middendorfa” (A. F. Middendorf’un Yakut Notları), *Tyurkologičeskiy Sbornik*, sayı 1, Moskova- Leningrad, s. 155- 163.
24. “Perevodi nganasanskih, dolganskih i yakutskih skazok” (Nganasan, Dolgan ve Yakut Masallarının Çevirileri), *Skazki narodov Severa*, Moskova- Leningrad, 1951, s. 109- 126; 265- 279; 607- 627.
25. “Koçevaya jizn’ i tipı jilişç u dolgan (Po materialam 1930- 1931gg)” (Dolganlarda Göç Yaşamı ve barınak Tipleri- 1930- 1931 Yılları Materyallerine Göre), *Sibirskiy Etnografiçeskiy Sbornik*, I, Trudi İn-ta etnografii AN SSSR, novaya seriya, c. XVIII, 1952, s. 142- 172.
26. “Pletenie i tkçestvo u narodov Sibiri v XIX i pervoy çetverti XX stoletiya” (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Sibiry Halklarında Örgü ve Dokumacılık), *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, c. XVI, 1954, s. 41- 146.
27. “Dolganı” (Dolganlar), *Narodı Sibiri*, (hazırlayan M. G. Levin ve L. P. Potapov) Moskova- Leningrad, 1956, s. 742- 759.
28. “Ketı” (Ketler), *Narodı Sibiri*, (hazırlayan M. G. Levin ve L. P. Potapov) Moskova- Leningrad, 1956, s.687- 700.
29. “Nganasanı” (Nganasanlar), *Narodı Sibiri*, (hazırlayan M. G. Levin ve L. P. Potapov) Moskova- Leningrad, 1956, s.648- 660.
30. “Nauçnyy trud o narodah Severa” (Kuzey Halklarıyla İlgili Bilimsel çalışma) (M. A. Sergeev’in “Kuzeydeki Küçük Halkların Gelişiminde Kapitalist Olmayan Yöntem” adlı kitabına tanıtım), *Dal’niy Vostok*, 1956, No 6.
31. “Kolleksii po material’noy kul’ture dolganov v Muzei antropologii i etnografii” (Antropoloji ve Etnografi Müzesi’nde Dolganların Maddi Kültürüyle İlgili Koleksiyonlar), *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*, c. XVIII, Moskova- Leningrad, 1958, s. 5- 21.
32. “O jizni i deyatel’nosti E. K. Pekarskogo” E. K. Pekarskiy’in Hayatı ve Faaliyetleri), *Eduard Karloviç Pekarskiy (K stoletiyu so dnyaa rojdeniya)*, Yakutsk, 1958, s. 3- 9.
33. “Perejitki drevnih doreligioznih vozzreniy dolganov na prirodu (İz rabotı “Religioznie predstavleniya dolganov”)” (Dolganların Din Öncesi Eski Dünya Görüşerinde Doğayla İlgili Kalıntılar- Dolganların Dini Görüşleri Adlı çalışmadan), *Sovetskaya Etnografiya*, 1958, No 2, s. 77- 99.
34. “Die ‘Kuojka’ Familien und Sippenschutzgeister bei den Nganasanen”, *Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biro Sacra*, Budapest, 1959, s. 23- 37.
35. “Dolganskie i nganasanskie skazki. Zapis’ i perevod A. A. Popova” (Dolgan ve Nganasan Masalları. A. A. Popov’un Kaydı ve Tercümesi), *Skazki narodov Severa*, Moskova- Leningrad, 1959, s. 131- 132; 136- 140; 251- 252.
36. *İstoričeskie predaniya i rasskazı yakutov* (Yakutların Tarihi Efsane ve Hikayeleri), c. 1 ve 2 (A. A. Popov’un Redaksiyonuyla), Moskova- Leningrad, 1960.
37. “Jilişçe” (barınak), *İstoriko- etnografiçeskih atlası Sibiri*, Moskova- Leningrad, 1961.
38. *Nganasany. Sotsial’noe ustroystvo i verovaniya* (Nganasanlar. Sosyal Yapı ve İnançlar), Leningrad, Nauka, 1984, 150 sayfa.

Muvaffak DURANLI*

* Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

EGE ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ
Journal of Turkish World Studies
ISSN: 1301-2045

YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki defa yayımlanan ortak bir kitaptır. Her yıl bir cilt oluşturulur ve yılın kış sayısına dizin konulur. İlgililerine yayım tarihini izleyen 20 gün içinde gönderilir.

Amaç: a) Türkiye ve Türk Dünyasındaki sosyal bilimler alanındaki çalışmaları yayımlamak, bunları ulusal düzeyden boylar arası ve uluslar arası düzeye taşımak, b) Bu alandaki çalışmaları izlemek c) Bu alanın kuramsal ve yönetsel gelişmesine katkı sağlayacak her türlü çalışmayı - Türkçe (Latin harfli olmak kaydıyla öteki lehçeler) veya uluslar arası dillerden birinde- yayımlamak, d) Türk dünyası alanında bir köprü görevi görecek çalışmaların ve araştırmaların yayımlanmasına ve yaygınlaşmasına katkı sağlamak.

Konu: Türkiye ve Türk dünyasındaki araştırmaya, incelemeye veya derlemeye dayanan bu alanla ilgili her türlü kuram ve yöntem sorunlarına yer veren yazılar.

İçerik: a) Alanında bir boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler b) Alanın gelişimine katkı sağlayacak tanıtım ve eleştiri yazıları c) Türk dünyası alanındaki çalışmalara kuramsal ve yönetsel açıdan katkı sağlayacak çeviri yazıları ç) Alandan veya yazılı kaynaklardan yapılan derlemeler d) Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde yayımlanacak yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olma ya da yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Nerede sunulduğu belirtilmek kaydıyla, bildiriler yayıma kabul edilebilir. Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı dipnotla belirtilmelidir.

Gelen Yazıların Değerlendirilmesi: Yayımlanması için dergimize gönderilen yazılar öncelikle Yayın Kurulu tarafından amaç, konu, içerik ve yazım kuralları açısından incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, Yayın Kurulu'nun onayı ile, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları noktaları gerekçeleriyle birlikte ayrı bir rapor halinde Yayın Kurulu'na sunabilirler.

Yazım Dili: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir. İletişim zorlukları hariç, bütün yazışmalar bu dille yapılır. Ancak, yayımlanacak makalelerde bu şart aranmaz. Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde yazı yayımlanabilir.

Genel Kurallar: Makalelerde uyulması gereken genel kurallar şunlardır:

A) Başlık: 12 kelimeyi geçmemeli, bold ve büyük harflerle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı bold ve küçük harflerle başlığın altında yer almalıdır.

B) Yazar Adı: Başlığın altında sağ tarafta ve soyadı büyük harflerle siyah ve italik yazılmalı, ünvan, adres ve e-posta adresi italik olarak bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek, ilk sayfanın altında verilmelidir.

C) Özet: 50 kelimedenden az olmayacak ve 250 kelimeyi geçmeyecek şekilde yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge, nota vb. bulunmamalıdır. Özeti hemen altında en az üç en fazla beş anahtar kelime verilmelidir. Özet ve anahtar kelimeler Türkçe ve ikinci dilde hazırlanmalıdır.

Ç) Makale Metni: Yazılar A4 boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralığıyla ve 11 punto olarak yazılmalı, sayfa kenarlarından 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 7000 kelimeyi (20 sayfa) geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Makalede yer alan örneklerde farklı yazı karakterleri kullanılmışsa makale ile birlikte bu yazı karakterleri de gönderilmelidir. Makale, Giriş bölümüyle başlamalı, burada yazının hipotezi ortaya atılmalı, Gelişme bölümü (ara ve alt başlıklarla desteklenebilir) veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalardan oluşmalı, Sonuç bölümünde varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, "WORD" programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise "EXCEL" tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Resimler, parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimler on sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, tablo ve resimleri, aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, metin içinde bunlar için aynı boyutta boşluk bırakarak, içine şekil, tablo ve resmin numarasını yazmalıdırlar.

D) Kaynak Gösterme: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde yayımlanan yazılarda; gönderme yapma, alıntılama ve kaynakça hazırlama gibi aşamalarda, CMS (Chicago of Manual Style) Yöntemi kullanılmaktadır. Kaynaklar kesinlikle dipnot şeklinde ve aşağıda gösterildiği gibi yapılmalı, metin içinde parantezle verilmemelidir. Kaynaklar, ayrıca metin sonunda kaynakça kısmı oluşturularak da gösterilmelidir. Dipnotta ve kaynakçada asıl metinden iki punto küçük (9 punto) karakter tercih edilmelidir. Kaynak gösterilirken şu hususlara uyulmalıdır:

1. Dipnotlar verilirken, gönderme veya alıntı yapılan bölümün sonuna bir numara verilir ve aynı sayfanın alt kısmında bu numaranın karşısında gerekli bilgiler gösterilir. Kaynak ilk kez geçtiğinde, kaynakçada olduğu gibi künyesi ayrıntılı olarak verilir.

2. Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynaklar girmişse, yazarın adı ve soyadından sonra "age, agm, agt" gibi kısaltmalar kullanılır. Sayfa bilgilerinden başka bilgilere yer verilmez.

Örnek: Fikret Türkmen, **age**, s.134.

Bir kaynak dipnotta ardışık olarak (arka arkaya) yer alıyorsa; yani araya başka bir kaynak girmemişse yazar adı ve soyadına da gerek yoktur. "Age, agm, agt" ve gerekiyorsa sayfa bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek: **Age**, s.47.

3. Dipnotlarda "Ad Soyad" sıralaması, kaynaklar bölümünde ise "SOYAD Ad" sıralaması tercih edilir. Kaynakçada SOYAD, büyük temel harflerle yazıldığı için onu addan ayırmaya yönelik olarak araya virgül konmasına gerek yoktur.

Örnek-dipnot: Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s.45

Örnek-kaynakçada: KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2003.

4. Bir kitaptan alıntı yapıldığında, sayfa bilgisi dipnotta mutlaka belirtilir. Ancak bu kitapla ilgili künye bilgileri kaynakça bölümünde verilirken sayfa bilgisine tekrar yer verilmez.

Örnek-dipnot: Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s.45

Örnek-kaynakçada: KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2003.

5. Alıntı bir makaleden yapılmışsa, dipnotta alıntının geçtiği sayfa bilgisi verilir. Kaynaklar bölümünde ise makalenin dergideki (ya da kitaptaki) sayfa aralığıyla ilgili bilgiler verilmelidir. Aynı şekilde makaleye bütün olarak bir gönderme yapılmışsa yine sayfa aralığının belirtilmesi gerekmektedir.

Örnek 1: Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Arşiv Meselemiz ve Bazı Teklifler", **Kültürümüzden Esintiler**, Anıl Matbaası, Ankara 1997, s.570.

Örnek 2: Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Arşiv Meselemiz ve Bazı Teklifler", **Kültürümüzden Esintiler**, Anıl Matbaası, Ankara 1997, s.570-575.

6. Kimi zaman dipnotlar yerine son notlar kullanıldığı da olur. Bu durumda yukarıdaki hususlara aynen uyulur. Aradaki fark, bilgilerin sayfa altlarında değil, bölüm ya da kitabın sonunda verilmesinden ibarettir.

7. Metin içi göndermeler ve alıntılarda ya da dipnotlarda, gerekli durumlarda künyeler kısaltılarak ve özetlenerek verilebilir. Ancak metnin sonundaki kaynakçalarda kısaltma ve özetleme yapılmaz.

Örnek: Age, aqm, KR: Kütahyalı Rahimi ve Divanı, A. Abdulkerimoğlu: Abdulkerim Abdulkadiroğlu vs.

8. Birden çok cildi bulunan eserlerin ciltleri ayrı ayrı belirtilmelidir. Zira ciltlerin basım bilgileri farklı olabilir. Fark yoksa künyelerinin ayrı ayrı belirtilmelerine gerek görülmez.

9. Kaynakça ve yazı hazırlanırken Türk Dil Kurumunun 2005 yılında yayınladığı İmlâ Kılavuzundaki kısaltmalar esas alınmalıdır. Kılavuzda bulunmayan bir kısaltmaya yer verilecekse Türkçenin mantığıyla hareket edilmeli ve hep aynı kısaltma biçimi tercih edilmelidir. Örneğin "Son Güncelleme Tarihi, Upgrade Date, Erişim Tarihi, Yapımcı, Yönetmen, Yapımcı Firma, Dağıtımçı Firma" gibi son zamanlarda ortaya çıkan terimler; "SGT, UD, ET, Ya., Yön., Yap., Dağ." şeklinde kısaltılabilir. "Ve, u, ü, vu, vü, ile, ya da, veya; a, the, of, in, on, at" gibi ögeler başlıklarda da bulunsalar, küçük karakterli harflerle yazılırlar. Örnek: Hüsn ü Aşk, Leylâ vü Mecnûn, Ağustos Böceği ile Karınca.

10. Kaynaklar bölümünde aynı yazara ait ikinci bir eser, ardışık olarak yer alacaksa, ikinci geçişinde yazar adı yerine çizgi çekilmesi yeterlidir.

11. Dipnotlarda ya da kaynaklar bölümünde yazarların unvanlarının belirtilmelerine gerek yoktur.

12. Sözlüklerde ve ansiklopedilerde, özel durumlarla karşılaşılmadıkça, sayfa numaralarının belirtilmesine gerek yoktur.

13. Bir eserde orijinal metinlere (eski harfli metinler, el yazısı metinler, ek olarak verilen resimler, fotoğraflar vs.) yer verilmiş ve bunlar ayrıca belirtilmişse, künye bilgileri verilirken, bu bölüm ayrıca vurgulanır.

14. Kaynakta yayın yılı belirtilmemişse, ilgili bölüme 'bilinmeyen tarih' anlamında (b.t.) yazılır. Kaynak İngilizce ise 'no date' anlamında (n.d.) kullanılabilir. Bunun gibi kaynakta belirtilmemiş başka bilgiler varsa, bunlar sıralama değiştirilmeksizin, boş geçilebilir ya da bu amaçla ilgili alana "bilgi yok" (b.y.), "belli değil" (b.d.) türünden bir ibare konabilir.

15. Aynı yıl birden çok baskısı yapılan kaynaklar için, baskı sayısı ya da basım ayı hakkında da bilgi verilmelidir.

16. Alıntılarda özellikle atlanan bölümler varsa bunlar sıra noktalar ile (.....) gösterilmelidir.

17. Sayfa anlamında kullanılan "s" harfi, rakamın başında alıntının hangi sayfadan yapıldığını; rakamın sonunda ise ilgili kitabın kaç sayfadan oluştuğunu gösterir. Söz gelimi "s.116", alıntının 166.sayfadan yapıldığını gösterirken; "166 s.", kitabın 116 sayfadan oluştuğunu gösterir. Bu anlamda ss (sayfa sayısı) ibaresi de kullanılabilir.

18. Bir kaynakla ilgili künye bilgileri tek satıra sığmıyorsa, diğer satırların bir miktar (söz gelimi metnin paragraf girintisi kadar) içeriden başlatılması gerekir.

19. Web adresleri verilirken, sayfa adı gibi, sayfanın adres kökünün de koyu karakterlerle vurgulanmasında, ilgili alt sayfaların bağlı oldukları ana sayfanın belirlenmesi açısından yarar vardır.

Örnek: <<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>>.

Örnekler

(Buradaki örnekler Kaynakça bölümü içindir. Örnekler dipnotta kullanılırken "SOYAD Ad" sıralaması "Ad Soyad" şeklinde değiştirilerek verilmeli ve alıntının yapıldığı sayfa numarası eklenmelidir.)

Tek Yazarlı Kitap

SOYAD Ad, **Kitabın Adı**, Yayınlayan, Yayın Teri Yayın Yılı.

LEVEND Ağah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, AKDITYK TTK Yay., Ankara 1988.

MERMER Ahmet, **Kütahyalı Rahimî ve Dîvânı**, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2004.

ABDULKADİROĞLU Abdulkerim, **İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr**, GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1985, 718s. + CXXIII orijinal basım.

DASH Mike, **Tulipomania**, Phoenix, London 2003.

Metni Yayına Hazırlanan Divanlar

Divanın Adı, Haz: (Hazırlayan), Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.

Bâkî Dîvânı, Haz:Sebahattin Küçük, AKDITYK TDK Yay., Ankara 1994.

İki-üç yazarlı kitap

SOYAD Ad, SOYAD Ad ve SOYAD Ad, **Kitabın Adı**, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.

ÖZCAN Nusret ve AYKUT Kemal, **Mustafa Kutlu Kitabı**, Nehir Yayınları, İstanbul 2001.

Üçten çok yazarlı kitap

SOYAD Ad, SOYAD Ad, SOYAD Ad ve SOYAD Ad, **Kitabın Adı**, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.

PEKOLCAY Neclâ, ERAYDIN Selçuk, TAHRALI Mustafa, UZUN Mustafa ve SUBAŞI M.Husrev, **İslâmî Türk Edebiyatına Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1981.

Yazma

Yazar/Şair, **Eserin Adı**, Bulunduğu Kütüphane Bölüm No.
Şeyh Gâlib, **Hüsn ü Aşk**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No:1348, 1635, 1996, 5733; İstanbul (b.t).

Yazar belirtilmemiş

Eserin Adı, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.
Türkçe Sözlük I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
İmlâ Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Çeviri kitap

SOYAD Ad, **Kitabın Adı**, Çev:/Haz., Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.
WELLEK Rene ve WARREN Austin, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, Haz:Ahmet Edip Uysal, KTB Yay., Ankara 1983.
BARZUN Jaques ve GRAFF Henry F., **Modern Araştırmacı**, Çev:Fatoş Dilber, Tübitak Yay., Ankara 1996.

Editörlü kitapta bölüm

SOYAD Ad, "Bölüm Adı", Editörün Adı Soyadı (Ed.). **Kitabın Adı**, içinde, Yayıncı, Basım yeri Basım Yılı, s.(sayfa aralığı).
KÜÇÜK Sabahattin, "Divan Şiirinde 'Güneş' Üzerine Bir Deneme", Zeynep Kerman (Haz./Ed.), **Mehmet Kaplan İçin**, içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 149-176.

Editörsüz ya da editörü belli olmayan kitapta bölüm

SOYAD Ad, "Bölümün Adı", **Kitabın Adı**, içinde, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı, s.(sayfa aralığı).
PARLATIR İsmail, "Bilimsel Yazıların Hazırlanmasında Uygulanacak Kurallar", **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, içinde, Yargı Yayınevi, Ankara 2001, s.433-449.

Tez

SOYAD Ad, **Tezin Adı**, Enstitü Adı, Tezin Türü, Yer Yıl.
ERDEMİR Avni, **Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ Hayatı Eserleri Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.

Makale

SOYAD Ad, "Makalenin Adı", **Derginin Adı**, C/S (Yıl), s. (sayfa aralığı).
ÖZBALCI Mustafa, "Şiire ve Şaire Dair Bazı Notlar", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S:5 (1990), s.217-227.

Çokyazarlı makale

SOYAD Ad ve SOYAD Ad, "Makalenin Adı", **Derginin Adı**, S (Yıl), s.(sayfa aralığı).
KURNAZ Cemal ve TATÇI Mustafa, "Ahmed Yesevî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", **Bilgi**, S:4 (1997), s.253-263.

Ansiklopedi maddesi

SOYAD Ad, "Maddenin Adı", **Ansiklopedinin Adı**, C., Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı.
AKÜN Ömer Faruk "Divan Edebiyatı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
BİLGİN Azmi, "Esrar Dede", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C:1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Kongre, bildiri, konferans... Basılı metin varsa

SOYAD Ad, "Bildirinin Adı", Etkinliğin Adı, Etkinlik Tarihi, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı, s.(sayfa aralığı).
CUNBUR Müjgân, "Klasik Edebiyatımızda Nevruz", Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şoleni Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mart 1995, AKDITYK, Ankara 1995, s.37-51.

Basılı metin yoksa

SOYAD Ad, "Bildirinin Adı", Etkinliğin Adı, Etkinlik Tarihi, Yer.
DENİZ Sabahat, "Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli", Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslar arası Konferansı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete yazısı (fikra, deneme, eleştiri)

SOYAD Ad, "Yazının Başlığı", Gazetenin Adı, Tarih.
AKYOL Taha, "Sosyal Bilim Ödülleri", Milliyet, 28 Şubat 2005.
YAVUZ Hilmi, "Felsefe Terimleri Üzerine 1", Zaman, 30 Mart 2005.

Diğer Kaynaklar

Kişisel WEB sayfası

SOYAD Ad, Sayfa Adı ya da Başlığı, <Web Adresi>, (SGT:/ET:).
MERMER Ahmet, Prof.Dr.Ahmet Mermer, <http://w3.gazi.edu.tr/web/mermer/>, (SGT: 26.05.2004).
SEVGİ Ahmet, Prof.Dr.Ahmet Sevgi, <http://fen.selcuk.edu.tr/sevgi.htm>, (SGT: 11.01. 2005).
HORATA Osman (ET: 14.04.2005). Prof.Dr.Osman Horata, <http://www.turkoloji.hacettepe.edu.tr/osman.shtml>.

Kurumsal WEB sayfası

Sayfa Adı ya da Başlığı, Kurum Adı, <Web Adresi>, (SGT:/ET:).
Tez Yazım Kılavuzu, <www.istanbul.edu.tr/enstituler/sosyalbilimler/tezhazirlamayonergesi.htm> İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (ET: 01.04.2005).
Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ET: 13.04.2005).
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, <http://www.humanity.ankara.edu.tr/tdsayfasi.html>, (ET: 14.04.2005).

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane, <<http://www.mkutup.gov.tr>>, (ET: 04.04.2005).

Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezi, Yüksek Öğretim Kurumu, <http://www.yok.gov.tr/tez/tez_tarama.htm>, (ET: 04.04.2005).

WEB 'de Dergi

Dergi Adı (Ed.), SGT ya da ET:, (Varsa) Yayınlayan Kurum, <Web Adresi>.

E-Sözce (Ed.Nüket GÜZ) (ET: 24.05.2005), İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim Sanatları Bölümü, <<http://sanattasarim.iku.edu.tr>>.

Son Baskı (Ed. B.d.) (ET: 01.05.2005), <<http://www.sonbaski.com>>.

WEB 'de Kitap (Basılmış)

SOYAD Ad, Kitabın Adı, Yayınlayan, Yayın Yeri Yayın Yılı, <Web Adresi>, (SGT:/ET:).

DAY Robert A. , Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayınlanır, Çev:Gülşay Aşkay Altay, Tübitak Yayınları, Ankara 1996, <<http://journals.tubitak.gov.tr/kitap/maknasyaz/index.html>>, (ET:05.04.2005).

Basılı makale

SOYAD Ad, "Makalenin Adı", Derginin Adı, C:/S:, Yayın Yeri Yayın Yılı, <Web Adresi>, (SGT:/ET:).

AKALIN Şükrü Haluk, "İnternetteki Türkoloji Dünyası", Türk Dili, S:556, Ankara 1998; <www.tdk.org.tr/hal1.html>, (ET:01.04.2005).

EŞİTGİN Dinçer, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", Millî Eğitim Dergisi, S:162, Ankara 2004; <<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/162/esitgin.htm>>, (ET:05.04.2005).

MENGİ Mine, "Divan ş iiri ve Bıkr-i Mana", Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s.22-29; <<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20%EDEBIYATI/2.asp>>, (ET: 13.04.2005).

Veri tabam (CD Rom, Disk...)

SOYAD Ad ve SOYAD Ad, Eserin Adı, (Türü), Hazırlatan, Hazırlanıldığı Yer Yılı.

YEPREM Saim ve TAŞKIN Birgül, Kütüphane, (CD), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul (b.t.).

KAYA Dursun, ÜNVER Niyazi, KUTLU E.Selma, SOYAK Hasan, Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu, (CD I, II), Milli Kütüphane Başkanlığı, Ankara 2004.

Televizyon ya da radyo programı

SOYAD Ad (Ya.), Programın Adı (Tv/Radyo Programı), Yayın Kurumu, Yayın Yeri (Yayın Tarihi).

AKBAL Meryem (Ya.), Yeşil Oba (Tv Programı), Samanyolu Televizyonu, İstanbul (08.04.2005).

Belgesel, dizi, film (yerli)

SOYAD Ad (Ya.) / SOYAD Ad (Yön.), Filmin/Belgeselin Adı, Yapımcı Firma (Yap.) / Dağıtımçı Firma (Dağ.), Yapım Yeri Yapım Yılı.

Belgesel

DÖKER Hamdi (Ya.), ÖRNEK Tolga (Yön.), Gelibolu, Ekip Film/Özen Film (Dağ.). Türkiye2005.

DİRİKLİK Salih (Yön.), Ölümünün Ellinci Yılında Mehmet Akif Ersoy, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ,Türkiye 1986.

Dizi

OKUR Vehbi (Ya.), DIRİKLİK Salih (Yön.), Dokuzuncu Hariciye Koşuşu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Türkiye 1985.

ÇAKMAKLI Yücel (Yön.), Küçük Ağa, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Türkiye 1984. *Film*

BEKTAŞ İlksen(Ya.),UÇAKAN Mesut(Yön.),Reis Bey,Moroğlu Film (Yap.), Türkiye 1988.

Televizyon ya da radyo programı

SOYAD Ad (Ya.), **Programın Adı ve/veya Konu Başlığı** (Tv/Radyo Programı), Yayın Kurumu, Yayın Yeri (Yayın Tarihi).

AKBAL Meryem (Ya.), **Yeşil Oba** (Tv Programı), Samanyolu Televizyonu, İstanbul (08.04.2005).

Film, video, belgesel (çeviri)

SOYAD Ad (Ya) / SOYAD Ad (Yön.), **Filmin Türkçe Adı (Filmin Orijinal Adı)**, Yapımcı Firma (Yap.) /Dağıtımçı Firma (Dağ.), Yapım yeri Yapım yılı.

HURRAN Nick (Yön.), **Kara Kaph Defter (Little Black Book)**, Columbia Tristar (Yap.), ABD 2004.

NOURIDSANY Claude (Yön.), **Yaradılış: Büyük Sır (Genesis)**, Umut Sanat (Dağ.), Fransa-İtalya 2004.

E-posta

SOYAD Ad (Gönderen). **Başlık veya Konu**, <Gönderen Adres> (Gönderim Tarihi), <Alan Adres> (Erişim Tarihi).

MERMER Ahmet (Gönderen). **Divan Şiirinde Bitkiler**, <amermer@gazi.edu.tr> (14.07.2002), <hasanduzey@ege.edu.tr>, (15.07.2002).

Yazıların Gönderilmesi: Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanan yazılar, egetid@gmail.com adresine e-posta yoluyla veya yoğun diski (CD) ve üç nüsha çıktısı (2. ve 3. çıktılarda yazar adı yer almayacaktır) ile birlikte yazışma adresimize gönderilir. Çeviri ve aktarmalarla birlikte, çeviri veya aktarmanın yapıldığı orijinal metnin birer kopyası da yayınlanması için gönderilen nüshalara eklenmelidir. Yazılarda yer alan örneklerde farklı yazı karakterleri kullanılmışsa bunlar da gönderilmelidir. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayınlanmaz ve yazar(lar)ına geri verilmez; bu konuda idarî ve adlî sorumluluk kabul edilmez. Eğer hakemler tarafından düzeltme istenmiş ise, yazar düzeltmelerin yapıldığı metni e-posta yoluyla egetid@gmail.com adresine veya bir yoğun diski ve bir çıktısını yazışma adresimize en geç 15 gün içinde gönderir. Yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler Yazı İşleri tarafından yapılabilir. Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'*ne, düşünsel ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarmaların ise hukuki sorumluluğu çevirmenlerine/aktaranlarına aittir.

Dergide yayınlanan yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.